

ХОЛОКАУСТ У СРБИЈИ
HOLOCAUST IN SERBIA

1941-1944.

Република Србија
ВЛАДА
Republic of Serbia
GOVERNMENT

United Nations
Educational, Scientific and
Cultural Organization

Изложба је реализована под покровитељством Владе Републике Србије
и Организације Уједињених нација за образовање, науку и културу (UNESCO)
поводом обележавања Међународног дана сећања на жртве Холокауста

The exhibition has been organized under the patronage of the Government of the Republic of Serbia
and the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)
on the occasion of the marking of the International Holocaust Victims' Remembrance Day

РЕАЛИЗАЦИЈУ ИЗЛОЖБЕ ПОДРЖАЛИ

EXHIBITION SUPPORTED BY

Република Србија
МИНИСТАРСТВО РАДА И СОЦИЈАЛНЕ ПОЛИТИКЕ

Republic of Serbia
MINISTRY OF LABOR AND SOCIAL POLICY

Република Србија
МИНИСТАРСТВО КУЛТУРЕ, ИНФОРМИСАЊА
И ИНФОРМАЦИОНОГ ДРУШТВА

Republic of Serbia
MINISTRY OF CULTURE,
INFORMATION AND INFORMATION SOCIETY

МУЗЕЈ ИСТОРИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ

За издавача

Катарина Живановић
др Момчило Митровић

Аутори

др Момчило Митровић
др Алексеј Тимофејев
ма Јелена Петаковић

Стручни консултант

др Милан Кољанин

Ауторка поставке

Озарија Марковић-Лашић, диа

Графички дизајн поставке

Небојша Васиљевић

Графички дизајн каталога

Растко Шурдић

Превод

Радмила Драча

MUSEUM OF YUGOSLAV HISTORY
INSTITUTE FOR THE RECENT HISTORY OF SERBIA

For the Publisher

Katarina Živanović
Momčilo Mitrović, PhD

Authors

Momčilo Mitrović, PhD
Aleksej Timofejev, PhD
Jelena Petaković, MA

Expert consultant

Milan Koljanin, PhD

Author of the Exhibition

Ozarija Marković-Lašić

Desing of the Exhibition

Nebojša Vasiljević

Design of the Catalogue

Rastko Šurdić

Translation

Radmila Drača

ХОЛОКАУСТ У СРБИЈИ

HOLOCAUST IN SERBIA

1941-1944.

Каталог изложбе
27. јануар - 1. април 2012.
Музеј историје Југославије

Exhibition Catalogue
January 27th - April 1st 2012
Museum of Yugoslav History

Београд, 2012 | Belgrade, 2012

Јевреји у Србији у раздобљу између Првог и Другог светског рата

Јеврејска заједница у Србији у међуратном периоду¹ чинила је једну од мањих верских скупова чије су грађанске тековине 19. века припадале различитим политичким, културним и економским наслеђима. Јеврејско становништво на територији данашње Републике Србије бројало је од око 25.000 у првим годинама после рата, до око 33.500 пред Други светски рат. Јеврејске заједнице, Сефарди и Ашкенази, биле су организоване у оквиру јеврејских општина и институција које су се бавиле верским, просветним, добротворним и културним радом, а у оквиру којих се одвијао живот свих Јевреја, чланова општине. Број јеврејских општина у Србији варирао је између два рата, а пред Други светски рат постојало их је око педесет. Најбројнија јеврејска општина била је у Београду. Осим ње, бројније јеврејске општине постојале су и у Бачкој Паланци, Бачкој Тополи, Врбасу, Вршцу, Зрењанину, Кикинди, Косовској Митровици, Крагујевцу, Лесковцу, Нишу, Новом Бечеју, Новом Пазару, Новом Саду, Панчеву, Пироту, Приштини, Руми, Сенти, Смедереву, Сомбору, Старом Бечеју, Суботици, Чаковцу, Шапцу... На челу јеврејских општина била је Управа, са председником јеврејске општине и Одбором, док је у већини општина постојао и рабин или најстарији свештеник. У првим годинама после рата основан је и Савез јеврејских вероисповедних општина Краљевине (СЈВО) као општа јединствена јеврејска организација која се бавила најзначајнијим питањима јеврејског становништва. Живот јеврејских заједница одвијао се кроз деловање организација и разних социјално-хуманитарних, верских, културних и спортских друштава. Једна од најзначајнијих организација био је „Независни орден Бене Берит“ са средиштем у Београду, а касније и са огранцима у Новом Саду и Суботици. Стицајем историјских околности Јевреји су доминантно били грађанско становништво. По професионалној структури били су присутни у индустрији,

трговини, банкарству и занатству. Најзначајнији Јевреји који су живели у Србији између два рата били су др Рафаел Финци, др Соломон Алкалај, др Јаков Челебоновић, др Давид Албала, Шемаја Демаја, Соломон Азриел, др Букић Пијаде, др Фридрих Попс, Моша Пијаде, Ото и Павле Бихаљи, породица Барух, Арон Алкалај, Аврам Левић, Геца Кон, др Жак Конфино, Исак Алкалај, Бенцион Були, Виктор Елек, Јулијус и Адолф Минх...

До тридесетих година 20. века антисемитизам, као претходница Холокауста, у Србији се углавном испољавао у виду повремених инцидената и у малобројним публикацијама, које по обиму и интензитету нису имале размере присутне у другим европским земљама. На то је пресудно утицао долазак на власт нацистичке партије на челу са Адолфом Хитлером у Немачкој. То је довело до тога да, од средине тридесетих година прошлог века, антисемитизам постане организованији, а његово деловање оштрије. Поставио је све присутнији у штампи, посебно у листовима „Време“, „Балкан“, „Мале новине“, „Буђење“ (Зрењанин), „Дан Слободе“ (Сомбор), „Слога“ (Сента), као и у публикацијама и брошурама попут „Зашто се немачка брани од Јевреја?“ (1933), „Немачка и Јевреји“ (1934), „Протоколи сионских мудраца“ (1934)... Значајну улогу у ширењу антисемитизма имала је политичка организација „Југословенски народни покрет **Збор**“ коју су предводили Димитрије В. Љотић („Драма савременог човека“, „Сад је ваш час“ и „Област таме“, 1940.) и Милорад Мојић. У ширењу антисемитизма истакнуто место имала је организација немачке националне мањине са својим бројним публикацијама.

Југословенска држава је од 1938. године, због спољно-политичке ситуације, почела да доноси ограничавајуће мере због јеврејских емиграната из Европе који су од 1933. године пролазили или се насељавали на територији Краљевине, што је кулминирало „Кладовским

транспортом.“ Законске мере против Јевреја у Краљевини Југославији донете су у измењеној спољнополитичкој ситуацији када је ослонац државне политике, уместо на Француску усмерен на Немачку. У принципу, оне су биле релативно благе у односу на многе европске земље. Односиле су се на разна ограничења која нису увек доследно спровођена. Министарски савет је 5. октобра 1940. године усвојио две антисемитске уредбе. Прва је била „Уредба о мерама које се односе на Јевреје у погледу

Шоа, 1941-1944.

Холокауст, од грчког *ὁλόκαυστος* - потпуно спаљен, жртва паљеница боговима или душама покојника код Старих Грка и Римљана – страдање у Другом светском рату Јевреја, народа који је Хитлер сматрао непријатељем број један и хтео да их потпуно уништи. Такође се у истом смислу користи и израз **Шоа** од библијске речи која означава катастрофу, велику невољу, страдање. Овај други израз је исправнији јер термин **Холокауст** није довољно адекватан - нити су нацисти убијали Јевреје као “поклон боговима”, нити су јеврејске жртве хтеле да то буду.²

Територија садашње Републике Србије нашла се за време Другог светског рата под влашћу више окупационих система: Бачка је била у оквиру Мађарске, Срем под управом тзв. Независне Државе Хрватске, Банат је био посебна административна територија под управом банатских Немаца, Косово и Метохија су се нашли под италијанском окупацијом, док су преосталу територију немачке окупационе власти контролисале уз помоћ локалних колаборациониста као “територију војно-окупационог подручја Србије”.

Према подацима Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, почетком 1941. године на подручју данашње Републике Србије живело је 39.282 Јевреја, а рат је преживело 4.772 Јевреја.³

обављања делатности са артиклима људске исхране“. Њоме је јеврејском становништву било забрањено пословање на велико животним намирницама. Друга уредба тицала се ограничења уписа лица јеврејског порекла на универзитете, високе школе у рангу универзитета, више, средње, учитељске и друге стручне школе, тзв. *puttegus clausus*. Овом уредбом проценат јеврејских ученика и студената морао је да буде сведен на ниво процентуалног јеврејског удела у становништву.

Каснија истраживања уносила су одређене корекције у ове бројеве.

Према најновијим истраживањима Милана Кољанина, на немачком окупационом подручју Србије живело је око 16.600 Јевреја (укључујући 3.700 у Банату) од којих је страдало око 13.600 (81,92%). Ако се томе дода и око 1.200 јеврејских избеглица из Средње Европе које су све ликвидирале, значи да је од 17.800 Јевреја које је рат затекао на немачком окупационом подручју у Србији погинуло око 14.800 или 83,14%.

На мађарском окупационом подручју (Бачка) живело је 13.590 Јевреја од којих је страдало 10.451 или 76,9%.

У Срему, који је за време Другог светског рата био у саставу НДХ, од 2.800 Јевреја убијено је 2.515 или 89,82%.

У бугарској окупационој зони (Пирот и околина) живело је 189 Јевреја од којих је страдало 158 или 83,6%.

У италијанској окупационој зони (јужни део Косова и Метохије) од око 400 Јевреја изгубило је живот њих 300 или 75%.

Укупно је на свим окупационим подручјима у Србији живело 33.579 Јевреја од којих је страдало 27.024 или 80,48%. Ако се томе дода и 1.200 јеврејских избеглица из Средње Европе, то значи да је од 34.779 Јевреја, који су у Другом светском рату живели у Србији, страдало њих 28.224

или 81.15%. Овај податак је приближан југословенском просеку, где је од 82.000 Јевреја живот изгубило око 67.000 или 81,7%. Овде треба додати и 4.000 јеврејских избеглица

из Средње Европе, па је од 86.000 Јевреја које је рат затекао у Југославији живот изгубило 71.000 или 82,56%.⁴

Априлски рат; Наредбе које се односе на Јевреје и Роме

У току Априлског рата 1941. године, јеврејски припадници активне југословенске војске и резерве учествовали су у краткотрајном отпору надмоћној сили Вермахта. У бомбардовању Београда, на почетку рата, била је оштећена сефардска синагога у улици Цара Уроша. Међу првим жртвама било је Јевреја. На територији војно-окупационог подручја Србије питањем Јевреја бавила се немачка полиција. Јеврејским питањем бавио се реферат **IV Б4** немачке Службе безбедности на чијем је челу био унтерштурмфирер СС Фриц Штраке, а са њим су деловали Херберт Андорфер и Едгар Енге, будући командант и заменик команданта логора за Јевреје на београдском Сајмишту. Реферату **IV Б4** била је потчињена и локална колаборационистичка полиција односно Комесаријат за Јевреје (комесар Јован Николић) у оквиру тадашње Управе града Београда. Окупационе власти комуницирале су са Јеврејима преко Представништва Јеврејске заједнице које је окупатор формирао уместо укинутих јеврејских установа.⁵ За председника Представништва постављен је Бенјамин Флајшер кога је убрзо заменио Емил Дојч, док је секретар био Самуел Демајо.⁶ Овај механизам коришћен је за прикупљање контрибуције од Јевреја, коју су окупатор и њихови српски помагачи одузимали под претњом стрељања јеврејских талаца.

Постављен од стране Немаца за управника града Београда, Драги Јовановић формирао је посебан јеврејски одсек на чије је чело поставио Јована Николића, полицијског инспектора, који се бавио формирањем карто-теке јеврејског становништва и пописивањем јеврејске имовине.

Према Наредби шефа групе полиције безбедности и СД о регистрацији, од 16. априла 1941, у пожарној команди на Ташмајдану за неколико дана спроведена је регистрација Јевреја.⁷ Службеници полиције пописали су пријављене Јевреје делећи им жуте траке за око руке на којима је био натпис **JUDE** и печат управника града Београда. Касније су жуте траке замењене жутом звездом коју су носили на грудима и леђима. У прва три дана у Београду се пријавило 8.500, а до 13. јула 1941. године регистровано је укупно 9.435 Јевреја и 679 јеврејских радњи.⁸

Паралелно је отпочео спонтани процес пљачке јеврејске имовине од стране немачке окупационе силе.

Прва ограничења права Јевреја прописана су наредбом команданта Београда о ограничавању права Јевреја, од 25. априла 1941. У окупираној Србији Јеврејима је била одређена забрана изласка на улицу ван тачног времена (од 7 до 17 часова), куповање намирница на пијаци до 11 часова, посећивање јавних места (кафана, биоскопа, позоришта), вожња у чеоним колима трамваја на којима је стајао натпис **Für Juden verboten...**

Крајем априла организован је и принуди рад за Јевреје. Формиране су јеврејске радне групе. Мушкарци су радили на уклањању рушевина заосталих од бомбардовања, чишћењу трамвајске пруге и вађењу лешева из рушевина у Београду и Смедереву. Жене су додељене различитим немачким установама у којима су искоришћаване као чистачице и праље. Овај рад био је изузетно тежак, а обављан је од 8 до 16 часова. Јевреји су имали слободу кретања само по сат времена ујутро и увече, пре и после полицијског часа. Као надницу за рад добијали су дневно

један килограм проје.

На састанку, одржаном 14. маја 1941. године у згради Народне скупштине, представници Вермахта, СС, СД, дипломатског представништва и привредног штаба, донели су одлуке о координисаном односу према Јеврејима. Услед тога, 31. маја 1941, издата је посебна наредба војног заповедника Србије која се односила на Јевреје и Роме. Њом је било одређено кога треба сматрати Јеврејином и Ромом. Наложено је искључивање Јевреја и Рома из јавног и привредног живота, одузимања је њихова имовина, уведена обавезна регистрација и присилни рад. За Јевреје и Роме била је истакнута обавеза ношења трака, забрана јавног рада и посета јавним местима. На интервенцију Милана Аћимовића, 25. јула 1941, уклоњена је “извесна

строгост” наредбе према стално насељеним Ромима. На тај начин, од свих етничких заједница у Србији, Јевреји су се нашли у најтежем положају. За спровођење репресивних мера биле су задужене окупационе власти. Покретна имовина убијених Јевреја припала је немачком окупатору, а непокретну су Немци пренели у својину српске Државне хипотекарне банке која ју је продавала или користила. Тако остварени приходи предавани су Немцима на име исплате ратне штете. Према проценама Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача само на територији војно-окупационог подручја Србије Државна хипотекарна банка преузела је 1.223 јеврејске некретнине од којих је успела да прода 443 имања.⁹

Убијање талаца за време устанка у Србији у јесен 1941; Топовске шупе

Ситуација за Јевреје погоршала се после 22. јуна 1941. године када је Комунистичка Партија Југославије започела припреме за оружани устанак. Први су осветнички бес Немаца у Београду осетили Јевреји.

Након што су у Београду омладинци запалили неколико немачких возила, Штраке је уз помоћ комесара Николића 28. јула 1941. окупио Јевреје у пожарној команди, груписао их по професијама и издвојио сваког десетог, укупно њих 103. Следећег дана, у 4 сата ујутро, пребачени су камионима за Јајинце и убијени. Новине су објавиле да је било стрељано 111 комуниста и Јевреја због одмазде за почињену штету. Стрељању је присуствовао и комесар Николић који је услед тога “био нервозан и тражио рум”.¹⁰

Стрељања Јевреја као талаца била су настављена. Таоци су узимани из **Топовских шупа** на Аутокоманди где је био први концентрациони (пролазни) логор у коме је окупљено мушко јеврејско и ромско становништво Београда и Србије. Одмах након окупације ови објекти служили су за привремени смештај српских избеглица. Након тога, ту су били

смештени депортовани банатски Јевреји, њих између две и четири хиљаде.¹¹ У Београду је од 22. августа 1941. године почело масовно хапшење јеврејских мушкараца старијих од 14 година, прво банатских, па београдских. У логор су одводили болесне и старе, а у радне јединице - радно способне.

Затвореници су били смештени у две двоспратне зграде, бивше коњушнице, саграђене 1927. године. На том скученом простору било је смештено просечно око 1.400 Јевреја. Поред лежаја на самом поду, били су направљени и лежаји од дасака у висини коњских јасала. Мучење логораша вршено је у поткровљу једног од објеката, у простору ограђеном бодљикавом жицом. Вешање и спаљивање одеће и опреме убијених затвореника вршено је на простору између два логорска објекта. Зграде, у којима је логор био смештен, Немци су оградиле високом дрвеном оградом која је одвајала логорски простор од објеката у којима су биле радионице за немачку војску, тзв. **ХКП – 533**, менза за раднике, немачка стража, магацини и

друге помоћне просторије. Логор је имао немачку команду и стражу, а био је под Јеврејским рефератом Гестапоа. Унутрашњу управу логора имали су сами Јевреји. О исхрани заточеника бринуло се Представништво јеврејске заједнице. Део трошкова за њихову исхрану делимично је сносила и Општина града Београда. Из овог логора Немци су повремено, пошто је био препун, одводили затворенике у Бањички логор. У притвореничким књигама Бањичког логора већ 14. септембра 1941. године уписано је 187 београдских Јевреја. Према сведочењу лекара Стефана Ђелинеа, ова група је у немачкој картотеци добила ознаку **црни јахач**, што значи да су стрељани. Могуће је да је ова група имала и више особа јер је управо у то време на месту Троструки сурдук, три километра од Бежаније ка Сурчину, стрељано 240 Јевреја. Од 15. до 20. октобра 1941. године, завршено је интернирање јеврејских мушкараца из Београда и Србије. У логору **Топовске шупе** заточени су и ромски мушкарци ухапшени у низу рација спроведених

Страдање Јевреја у Шапцу

У Шапцу је почетком 1941. живело око 1.037 Јевреја, што југословенских држављана, што избеглица из европских земаља које је пре тога окупирала Немачка. Значајан део тих Јевреја потицао је из „Кладовског транспорта” – групе Јевреја из Беча, Берлина и Гдањска који су услед формалних услова (одсуства транзитних и усељеничких виза) били приморани да проведу 1940. у Кладову. Одатле су пребачени у Шабац где их је снашла трагична судбина.¹³

Као и у Београду, тако су и у Шапцу по доласку окупатора, Јевреји били ограничени у правима, пљачкани преко контрибуција, мучени присилним радом и обележени жутом траком. Јевреји-емигранти, а од 20. августа 1941. и Јевреји мушкарци из локалне заједнице, били су заточени у логор на Сави где су живели у тешким условима.

Напад партизана и четника на Шабац одиграо се од

у Београду (27. октобра у Маринковој бари, на Чубури, у Јатаган мали, Булбулдеру, Миријеву и Вишњици). Став немачких окупационих власти према Ромима био је да би требало затворити и ликвидирати само Роме „чергаре”. Систематско стрељање Јевреја и Рома, из одмазде, из логора **Топовске шупе**, почело је у септембру 1941. Места ликвидација често су мењана. Најмасовнија стрељања вршена су у Јајинцима, на путу од Панчева до села Јабука, у шуми код Делиблатске пешчаре, али и на другим местима. На овако бруталан начин мушкарци Јевреји врло брзо су ликвидирани. Средином новембра 1941. године, у логору **Топовске шупе** остало је свега између 200 и 300 Јевреја.”¹²

Јевреје, који су покушали бекство из Београда, хапсили су агенти Специјалне полиције, а у унутрашњости Жандармерија. Српска полиција и прекршајне судије санкционисали су малобројне покушаје да јеврејске жене и деца избегну ношење трака.

21. до 23. септембра, а истог дана у град су ушле јединице немачке 342. дивизије које су одмах отпочеле масовно хапшење свих мушкараца и њихово одвођење за Кленак и Јарак. Заједно са овом групом Срба одведени су и Јевреји из логора. Овај пут добио је назив „Крвави марш”, јер су изнемогли убијани на месту. Касније су преживели Срби одведени у новоосновани логор у касарнама на Сењаку у Шапцу одакле су накнадно пуштени, а Јевреји су враћени у логор.

У октобру 1941. немачка казнена експедиција стигла је у Шабац и стрељала Јевреје из тамошњег логора. Јеврејска имовина припала је окупационом апарату, лешеви стрељаних пљачкани су после убијања, а жене и деца били су одведени у Јеврејски логор Земун, где су делом умрли због нехуманих услова, а делом убијени на пролеће 1942.¹⁴

Немачки “Јеврејски логор - Земун” на Сајмишту

После убијања јеврејских мушкараца, 8. децембра 1941. издато је наређење да преостали Јевреји, без разлике пола, тог дана дођу у полицију и да са собом понесу најпотребније ствари.¹⁵ Јеврејке су добиле наређење да понесу кључеве својих станова на које су морале да ставе посебан натпис са адресом. Прва група јеврејских жена, деце и стараца упућена је у логор истог дана у девет часова ујутру. Већ 12. децембра, читава јеврејска заједница била је смештена у **Judenlager Semlin** (Јеврејски логор - Земун). Њима су придодати преостали Јевреји из логора **Топовске шупе** и логора на Бањици. Јануара 1942. године почело је довођење јеврејских жена и деце из целе Србије (из Шапца, Ниша, Крагујевца, Косовске Митровице и Новог Пазара). Поред тортуре, заточеници су додатно патили од хладноће и лоше исхране. Радно способни одвођени су на радове на оближњи војни аеродром. Услед ових нехуманих услова почели су најпре да умиру деца и старије особе.

Од марта до маја 1942. била је решена судбина осталих Јевреја (углавном жена и деце) тровањем угленмоноксидом у аутомобилу (душегупка) и сахрањеним у масовним гробницама у Јајинцима. Од 19. до 22. марта 1942. убијени су пацијенти и особље јеврејске болнице.¹⁶ Иницијатор тог злочина био је групенфирер СС Харолд Турнер, начелник Војне управе на територији војно-окупационог подручја Србије, иначе познат по својим антисемитским предлозима главнокомандујућем генералу немачке војске у Србији Францу Бемеу. Групенфирер Турнер сносио је директну одговорност за изградњу и финансирање логора на београдском Сајмишту. Поред осталог, наручио је камион за уништавање жртава издувним гасом. У новембру и

децембру 1941. овај “изум” већ је био коришћен на Истоку, у окупираним пољским и совјетским подручјима око Хелмна, Кијева, Полтаве и Риге.

Душегупка је описивана као теретно возило на платформи камиона **Заурер** за око пет до седам тона терета, са две осе и бензинским мотором. Специфичност је представљао посебан фургон дуг око пет метара, ширине и висине од око два и по метра кога су представници немачке службе безбедности наручили код фирме **Gaubschat Fahrzeugwerke GmbH**. Фургон је имао двокрилна врата која су скоро херметички затварана и није имао прозоре. Унутрашњост је била покривена поцинкованим гвожђем, а на поду се налазила дрвена решетка испод које су биле две металне цеви спојене још једном попречном цеви. На њима се налазило много отвора од пола центиметра у пречнику. Од попречне цеви у отвору пода фургона водило је гумено црево које се завршавало посебном матицом која је одговарала навоју направљеном на крају издувне цеви. Након што је аутомобил био испуњен са око 30 до 70 људи, возач би у одговарајућем тренутку вожње зауставио возило, ставио гумено доводно црево на издувну цев и пуштао издувне гасове у фургон.¹⁷ Након одласка возила са територије војно-окупационог подручја Србије у Београду више није остало легално настањених Јевреја. Малобројни преживели скривали су се код познаника или су потражили уточиште код партизана.

Према Милану Кољанину, око 6.320 Јевреја изгубило је живот у Јеврејском логору Земун који представља “најзначајније појединачно место Холокауста у Србији”.¹⁸

Уочи рата, у Нишу је било нешто више од сто јеврејских породица, са око 360 лица. Уласком Немаца у Ниш, 9. априла 1941. године, настало је тешко стање за грађане, а посебно за Јевреје с обзиром на политику која је до тада вођена према њима у окупираним земљама.

Трагична судбина нишких Јевреја почела је априла 1941, а завршена маја наредне године. То раздобље од годину дана може се поделити у три фазе. Прву фазу чини раздобље од априла до октобра 1941. године; у том периоду нацисти су извршили евиденцију људи и имовине, обележавање жутим тракама, ограничили слободу кретања, вршили пљачку имовине, увели принудни рад. У другој фази, у октобру 1941, Немци су ухапсили Јевреје мушкарце и интернирали их у оближњи логор **Црвени крст**, а у фебруару 1942. године стрељали их на локалитету **Бубањ**. У трећој фази, одмах након стрељања јеврејских мушкараца, Немци су интернирали жене и децу Јевреје у логор **Црвени крст** одакле су их пребацили у **Јеврејски логор - Земун** где су ускоро и њих угушили гасом. Последња два Јеврејина у Нишу Немци су стрељали крајем 1943.¹⁹

Трагична је била судбина малобројних јеврејских породица и у другим градовима војно-окупационог подручја Србије. У ужој Србији (без Београда) рат је преживело само 85 од 2.019 Јевреја, и то 38 Јевреја којима је пошло за руком да побегну у иностранство, 22 Јеврејке удате за Србе, 8 Јевреја који су се придружили партизанима, 6 Јевреја у заробљеништву, док су се остали скривали на најразличитије начине, од забачених села до старачких домова.

Драма мањих јеврејских заједница у ужој Србији није историографски истражена као страдање на београдском Сајмишту или у Топовским шупама, али је тиме трагичнија због своје мање "видљивости".

У Чачку, на пример, 27. маја 1941, по наређењу окупационих власти извршен је попис лица јеврејске националности. Јевреји-избеглице из других места Србије, на основу наређења од 18. јуна 1941, приморани су да напусте пребивалиште у року од 24 сата и да се врате у места из којих су дошли. Следећег дана, градско Поглаварство наручило је жуте траке за преостале Јевреје, њих тридесет једног.²⁰

Несрећне Јевреје у унутрашњости очекивало је стрељање у првим редовима талаца. Харолд Турнер наредио је свим окружним и фелдкомандантурама да се „у начелу може тврдити то да Јевреји и Роми, уопште узевши, представљају елемент несигурности, а тиме и опасност за јавни поредак и безбедност. Јеврејски ум је тај који је проузроковао овај рат, те мора да се уништи. Ром, на основу његове унутрашње и спољашње конструкције, не може да буде употребљив члан народне заједнице. Утврђено је да јеврејски елемент има знатног удела у вођењу банди, а да су Роми одговорни за нарочито ужасна дела и за службу обавештавања. Због тога се у начелу имају у сваком случају ставити на располагање трупи као таоци сви јеврејски мушкарци и сви Роми мушког пола”.²¹ Током једног од најмасовнијих талачких стрељања, у Крагујевцу, међу првим жртвама 20. октобра увече страдало је 39 Јевреја, стрељаних код Централне радионице.²² Након тога, јеврејске породице остале су без хранилаца, изопштене, понижене и опљачкане. У јануару 1942. преостали Јевреји и Јеврејке у Шапцу, Крагујевцу и другим мањим јеврејским заједницама у Србији ухапшени су и послати у смрт – у **Јеврејски логор - Земун**.²³ У делу Србије око Пирота који је окупирала Бугарска, локална полиција ухапсила је све Јевреје и у сточним вагонима отпремила у логор смрти **Аушвиц** у Пољској.

Антисемитска активност у Недићевој Србији

Дневне новине српских колаборациониста Милана Недића и Димитрија Љотића биле су пуне антисемитских изјава.²⁴ Први је користио антисемитизам као начин за општу фразеологију о “народној заједници рада” и заједничкој борби европских народа против бољшевика-плутократа и Јевреја, док се други ослањао на предратне традиције покрета **Збор**. Познат је уводник Димитрија Љотића за књигу Георгија Павловића Грабеа, секретара синода руске еминградске цркве “Под шестокраком звездом²⁵”. Мора се констатовати да је део руске емиграције дао допринос ширењу и пропагирању идеја антисемитизма. Посебно је значајан допринос дала група

руских цртача стрипова који су за време Другог светског рата радили у недићевским и немачким пропагандним телима на графичком уређивању новина, али и цртању плаката²⁶. Неки од њих су имали изразиту антисемитску конотацију. С друге стране, антисемитски расположени појединци српске националности уређивали су Анти-масонску изложбу у Београду 1941. Посебан визуелни ефекат добила је серија пропагандних поштанских марка са антисемитском садржајем. Антисемитском пропагандом активно су се бавили Лазар Прокић, Ђорђе Перић, Милан Банић, Михајло Олчан, Милорад Мојић и др.

Истребљење Јевреја у Банату

Специфичност у Банату, делу војно-окупационог подручја Србије, била је у значајној улози локалног немачког становништва у администрацији и управи подручја, али и у злочинима над Јеврејима.²⁷ Одмах по доласку окупационог трупа, локални немачки симпатизери међу члановима **Културбунда** започели су малтретирање Јевреја. Нису их само приморавали на принудне радове, већ су пљачкали и убијали истакнуте појединце. Осим општег притиска који су осећали банатски Јевреји због законске регулативе (обележавање жутом траком, ограничавање у правима и изbacивање из социјалне средине), живот банатских Јевреја постао је неподношљив посебно што су се дојучерашње комшије и пословни партнери иживљавали над њима у покушају да докажу своје аријевско порекло. И јеврејска гробља постала су мета напада и уништења, надгробне плоче биле су порушене, костурнице разваљене. Гробља су претворена у места за вршење физиолошких потреба

пролазника. Отуда није ни чудо што се након оснивања логора за Јевреје у Банату тамо нашао већи део јеврејске заједнице без обзира на полну припадност. Мада су први логор у Банату (у данашњем Зрењанину) локални Немци основали одмах по доласку Вермахта у Југославију, њихов рад био је започет тек од августа 1941. када су прорадили и логори у Новом Бечеју и Панчеву. Особље логора и управу чинили су локални Немци. Након суровог и понижавајућег претреса у августу и септембру 1941, Јевреји су из банатских логора у шлеповима и возовима пребачени за Београд. Мушкарци су заточени у логору **Топовске шупе**, а жене у **Јеврејском логору - Земун**. Банатско подручје коришћено је за стрељање затвореника из **Топовских шупа**. Почетком октобра, око 500 људи стрељано је у Делиблатском Песку, а у новембру и децембру 1941. код села Јабука. У октобру 1942. стрељани су Јевреји - пацијенти душевне болнице у Ковину. У марту 1942. неколико Јевреја, бегунаца из логора,

ухваћено је и стрељано код Панчева. Имовина убијених Јевреја распродана је, а тако прикупљена средства предата

су немачкој окупационој управи.

Истребљење Јевреја у Срему

У првим данима и недељама окупације, Јевреји у Срему нашли су се у веома тешком положају. Антисемитске акције предузимале су власти новоуспостављене Независне Државе Хрватске и организације локалне немачке мањине. Јеврејске заједнице у Руми, Сремској Митровици, Илоку и Беочину подвргнуте су принудном раду, мучењу истакнутих појединаца и произвољном отимању покретне и непокретне имовине. Присилни рад није представљао само искоришћавање радне снаге, него је служио као мера за понижавања, мучења и истребљења Јевреја. У Земуну су мере према Јеврејима, старости од 16 до 60 година, примењене већ од осмог дана по доласку окупатора. У деловима Срема који су се нашли под управом НДХ већ 17. априла 1941. постављени су повереници у јеврејским радњама које су на тај начин биле конфисковане. Гнусну

антисемитску пропаганду покренуо је и усташки лист **Граничар** који је излазио у Земуну. Прве организоване акције на “чишћењу од непоћудних елемената” уперене су против Срба, али је већ 6. маја 1942. у Старој Пазови одведено 63 Јевреја, а 28. јуна још 450 њих из Земуна. У ноћ између 28. и 29. јуна, земунски Јевреји пробуђени су лупњавом на врата и у затеченом стању пребачени у Зоненфелдову зграду у Масариковој улици. Већ у 4 сата ујутро усташе су их у дугачкој колони потерале на земунски “колодвор”, одакле су их пребацили у композицији од петнаестак вагона у логоре у Јасеновцу (мушкарце) и Старој Градишки (жене и децу). Из логора се, по завршетку рата, вратио само један Јеврејин. У јулу и августу 1942. иста судбина задесила је Јевреје из Сремске Митровице, Руме, Илока, Сланкамена...

Истребљење Јевреја у Бачкој

Три године мађарске окупације Бачке биле су трагичне по јеврејску заједницу чији су припадници страдали у бројним монтираним процесима, радним акцијама, насилној мобилизацији за радне чете које су биле упућене на Источни фронт, десетковане услед глади и намерног излагања ватри непријатеља. Јеврејска имовина пљачкана је после уласка окупатора, а радње су конфисковане.²⁸ Постављени су специјални комесари јеврејским предузећима у Бачкој. У Новосадској рацији мађарски војници (хонведи) од 21. до 23. јануара 1942, извршили су масовна убиства и пљачку над Србима, Јеврејима и Ромима у Новом Саду, Бечеју и селима

у околини, попут Чуруга, Надаља, Госпођинаца, Шајкаша и Ђурђева. Хонведски командант места Јожеф Граши најавио је рацију плакатима излепљеним по целом граду, али уместо преког војног суда само за оне који сакривају оружје или сумњива лица, више хиљада недужних убијено је на лицу места. Мађарска војска и жандармерија доводила је групе људи којима је наређивано да клекну у снег и после тога им је пуцано у леђа. Убијани нису само мушкарци, него и жене и деца. Део лешева и смртно рањених људи војници су вукли за ноге до дунавске обале и ту их бацали под лед.

Крајем рата, током 1944. године, ситуација се изненадо

променила. Од тренутка када су 19. марта 1944. Немци ушли у Мађарску, широм те државе, па и у окупираним пределима Војводине, покренут је талас репресије против Јевреја. Дошло је до искључивања јеврејске заједнице из друштвеног живота и покушаја да се Јевреји заточе у логоре. На територији Бачке такав логор за мушкарце и жене Јевреје формиран је у Бачкој Тополи, одакле су

Страдање Јевреја у Борском руднику 1943-1944.

Од 12. јула 1943. до 20. јуна 1944. у Бор је стигло неколико транспорта са око 6.000 Јевреја са подручја Бачке, али и других делова “Велике Мађарске”. Рад у логорском систему Борског рудника одвијао се у изразито нехуманим условима. Обезбеђење јеврејског логора налазило се у рукама мађарских војника и команданта логора – прво Балог Шандора, а после Морањи Едеа. Када је Црвена Армија избила на југословенско-румунску границу између

Страдања Јевреја са Косова и Метохије

После капитулације Југославије, Косово и Метохију окупирани су и поделили немачки, италијански и бугарски окупатори. Највећи део остао је под окупацијом Италијана. У немачку окупациону зону, која се као и Банат формално нашла у саставу Недићеве Србије, али де факто под контролом локалних албанских колаборациониста, ушли су срезиви косовско-митровачки, вучитрнски и лапски. Након ове поделе, сваки окупатор установио је своју управу, односно квислиншку власт. Тако су се, јуна 1941. године, када су Немци уступили сву власт Италијанима и такозваној „Великој Албанији”, појавили **црнокошуљаш** којима је препуштено вршење репресалија над Јеврејима

заточеници депортовани у логоре на подручју Рајха, а њихова имовина конфискована. На улицама Будимпеште, од руку припадника мађарске ултрадесничарске организације **Стрелости крстови** или **Њилаши**, као и немачке фелдјандармерије, погинуло је неколико војвођанских Јевреја који су покушавали да пронађу спас за себе за време режима Хортија.

17. и 29. септембра 1944. године, логор је преко Београда и Панчева евакуисан према Мађарској (у њему је остало само око 300 болесних и изнемоглих Јевреја). Немачки и мађарски војници убијали су чланове ове групе који би смањили темпо кретања. Масовна убистава извршена су код Јабуре (133) и Црвенке (700). Преостали Јевреји пребачени су у концентрациони логор **Бухенвалд** и **Ораниенбург**.²⁹

и Србима. Окупатори и њихови домаћи помагачи били су окрутни, пљачкали су јеврејску имовину и малтретирани и истакнуте појединце, али режим је био блажи него под немачком окупацијом. Зато су поједине групе Јевреја стизале из немачких окупационих зона у другим деловима Југославије у италијанску окупациону зону на Косову и Метохији.

У делу Косова који су окупирани Немци живело је пре рата 29 јеврејских породица са укупно 113 чланова. Чим су Немци запосели Митровицу, одмах је на свима јеврејским радњама морао да буде истакнут натпис **Judengeschäft**. Свим Јеврејима било је наложено да око руке носе траке са

натписом **Jude**. Најзад, 20. маја 1941, председник општине Косовска Митровица Џафер Дева издао је наредбу по којој је сва јеврејска имовина припала локалној администрацији. Она је стављена под Комесаријат за јеврејска имања на чијем је челу био Осман Ибраимовић “Солид”. Ибраимовић је активно спроводио антисемитски терор – затворио је синагогу, опљачкао предмете од драгоцених метала, а књиге и архиву јеврејске општине спалио. За све јеврејске радње наредбом Џафера Деве постављени су комесари потчињени Ибраимовићу. Током августа и септембра 1941. сви Јевреји из Митровице, старости од 16 до 60 година, одведени су у логор у Митровицу, а све Јеврејке на присилан рад у митровачку болницу. Немци су у марту 1942. послали у **Јеврејски логор - Земун** 23 јеврејске породице које су тамо ликвидирани. Само је шест јеврејских породица успело да побегне од овог терора у Приштину крајем 1941.³⁰

Изненада, 14. марта 1942. године, италијанска војска блокирала је смештајни логор Јевреја-избеглица у Приштини. Карабињери су издвојили део избеглих Јевреја

и превели их у карабињерски затвор. Сва лица Италијани су предали Немцима који су их заточили у **Јеврејски логор - Земун** и тамо заједно са свим осталим Јеврејима током априла 1942. године погушили у душегупкама. Већ 6. маја 1942. године италијанске власти интернирале су све староседеоце Јевреје, мушкарце од 14 до 65 година старости, и одвели их у концентрациони логори у Берату и Елбасану у Албанији. По капитулацији Италије, распуштени су сви италијански концентрациони логори, а део Јевреја успео је да се сакрије. Међутим, они Јевреји који су се вратили у Приштину нашли су се у тешкој ситуацији по доласку Немаца који су 14. маја 1944. године извршили блокаду града и ухапсили све Јевреје по списку који је припремила градска општина. Одвођење Јевреја из њихових станова почело је у поноћ и трајало је до осам ујутру. После детаљног претреса ухапшени Јевреји пребачени су возом у концентрациони логор **Берген-Белзен**. Одатле се од око 400 ухапшених вратило само око 100 људи.³¹

Јевреји у Народноослободилачкој борби

Оно што се дешавало у току монструозне владавине нациста заувек је окончано тек након пораза Трећег Рајха, који се на најразличитије начине бавио својим најстрашнијим задатком – покушајем физичког уништења целокупног јеврејског народа.³² Део јеврејских мушкараца и жена дочекао је крај нацистичког режима у редовима

партизана. Према подацима истакнутог учесника антифашистичке борбе Јаше Романа, јеврејска заједница Србије дала је два Народна хероја, 43 носиоца Партизанске споменице 1941, 197 припадника Народноослободилачке војске Југославије (погинуло је 148) и 405 учесника Народноослободилачког покрета (погинуло је 243).³³

Праведници међу народима

У невероватним околностима у којима су се нашли Јевреји за време Другог светског рата преживео је мали број људи. Само 12% Јевреја који су пре рата живели у Србији успело је да преживи захваљујући својој довитљивости и још у већој мери стицају околности. Одређени број њихових убица и злочинаца избегао је суђење. Било је и појединаца који су били спремни да ризикују живот своје породице и сопствени и преузму конкретне кораке у спашавању

Јевреја.³⁴ Имена ових истакнутих личности се памте. Меморијални центар **Јад Вашем** (Израел) чува сећање на **Праведнике међу народима**. У Србији је до 1. јануара 2011. године у 80 случајева додељено ово угледно признање и на тај начин проглашено 128 **Праведника међу народима**.³⁵ И то није случајно, јер се зна да “Онај ко спасе један живот, спасао је читав свет”.

1 Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008; Поповић, Небојша, *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1997; У потрази за уточиштем: југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941-1945, Београд 1998; Лебл, Жени, *До коначног решења, Јевреји у Србији*, Београд 2002; Знаменити Јевреји Србије, биографски лексикон, уредник Александар Гаон, Београд 2011; *Jevrejski narodni kalendar*, 5701, 1940/1941, VI godište.

2 Evans R., *In Hitler's Shadow*, New York, 1989, p. 142; *Rappresentare la Shoah* : Milano, 24-26 gennaio 2005 / a cura di Alessandro Costazza, Milano, 2005.

3 *The Crimes of the Fascist Occupants and Their Collaborators Against Jews in Yugoslavia*, Belgrade, 1957, p. XI-XIX; *AJ*, ф. 110, к. 908 “Прогон Јевреја. 1941-1945”, с. 9-14.

4 Romano J., *Jevreji Jugoslavije : 1941-1945 : žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980; Ristović M., *U potrazi za utočištem : jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta 1941.-1945.*, Beograd, 1998; Anderl G., Manošek V., *Propalo bekstvo : jevrejski transport “Kladovo” na putu za Palestinu 1939-1942. [prevod sa nem. Gescheiterte Flucht]*, Beograd, 2004; *Kladovo transport : zbornik radova sa okruglog stola*, Beograd, oktobar, 2002, prired. M. Mihailovic, Beograd, 2006; Fogel M., Ristović M., Koljanin M., *Pravednici među narodima : Srbija*, Zemun, 2010.

5 Жарковић Н., *Пролазни логор Топовске Шупе, Наслеђе 2009*, бр. 10, стр. 103-112; Раденић А., *Методe немачке и квислиншке страховладе у Београду 1941. године, Годишњак града Београда, VIII (1961) 334; Ивановић Л., Терор над Јеврејима у окупираном Београду 1941-1942, Годишњак града Београда, XIII (1966), 291; Воžовић Branislav, *Stradanje Jevreja u oкупiranom Beogradu: 1941-1944*, Beograd, 2004.*

6 Види ИАБ, ОГБ, *Представништво јеврејске заједнице – Председнику општине града Београда*.

7 “Наредба Шефа групе полиције безбедности и СД. Београд 16.IV.1941 год.”, МИЈ.

8 *ИМ*, к. 22, ф. 1А/2, док. 1-10.

9 *ИМ*, к. 22, ф. 1А/2, док. 1-10.

10 *ИМ*, к. 22, ф. 1А/2, док. 1-10.

11 В. Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1945*, Београд, 1970, с. 83.

12 Жарковић Н., *Пролазни логор Топовске Шупе, Наслеђе 2009*, бр. 10, стр. 110-112.

13 Anderl G., Manošek V., *Propalo bekstvo : jevrejski transport “Kladovo” na putu za Palestinu 1939-1942. [prevod sa nem. Gescheiterte Flucht]*, Beograd, 2004; *Kladovo transport : zbornik radova sa okruglog stola*, Beograd, oktobar, 2002, prired. M. Mihailović, Beograd, 2006

14 *ИМ*, к. 22, ф. 1А/2, док. 1-10.

15 *Осум горенаведеног и - Bajford J., Staro sajmište : mesto sećanja, zaborava i sporenja*, Beograd, 2011; *Staro sajmište : sajmište, stratište, utočište, budućnost. Zbornik, urednik D. Tatić*, Beograd, 2008; *Ivanović L., Vukomanović M., Dani smrti na Sajmištu : logor na Sajmištu 1941-1944. godine*, Novi Sad, 1969.

16 Browning C., *Fateful Months : Essays on the Emergence of the Final Solution*, London, 1985; Lebl Ž., *Do ‘konačnog rešenja’ : Jevreji u Beogradu, 1521-1942*, Belgrade, 2001; *Manošek V., Holokaust u Srbiji : vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941-1942. [prevod sa nem. Serbien ist Judenfrei]*, Beograd, 2007.

17 Beer M., *Die Entwicklung der Gaswagen beim Mord an den Juden, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte*, 37 (3), 1987; *СС в действии. Документы о преступлениях СС*, Москва, 2000.

18 *Koljanin M., Nemački logor na Beogradskom sajmištu : 1941-1944*, Beograd, 1992, s. 131; *Bajford J., Staro sajmište : mesto sećanja, zaborava i sporenja*, Beograd, 2011, с. 44.

- ¹⁹ ЛИМ, к. 22, ф. 1А/2, док. 1-10; Милентијевић З., Логор Црвени крст, Ниш, 1980; Милентијевић З., Јевреји заточеници логора Црвени крст, [каталог изложбе], Ниш, 1978.
- ²⁰ ИАЧ, Градско поглаварство Чачак, К—54, ф. 5, бр. 8; К—50, ф. 4, бр. 445; К—53, ф. 5, бр. 475.
- ²¹ Manošek V., *Holokaust u Srbiji : vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941-1942*, Beograd, 2007, p. 167-168.
- ²² Бркић С., *Име и број : Крагујевачка трагедија 1941.*, Крагујевац, 2007, с. 96; Lebl Ž., *Do 'kopачnog rešenja' : Jevreji u Beogradu, 1521-1942*, Belgrade, 2001, s. 49; 103-105.
- ²³ Бркић С., Милић М., *Јевреји у Крагујевцу : прилог историји Јевреја у Србији*, Крагујевац, 2011, с. 103-107.
- ²⁴ Према Јовановић Н., *Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године / НОР и револуција у Србији*, Београд, 1972.; Milosavljević O., *Potisnuta istina : kolaboracija u Srbiji 1941-1944.*, Beograd, 2006.
- ²⁵ Георгије Павловић (Грабе), *Под шестокраком звездом : јудизам и слободно зидарство у прошлости и садашњости. Са предговором Димитрија Љотића*, Београд, "Просветна заједница а.д.", 1943.
- ²⁶ Тимофејев А., *Руси и Други светски рат у Југославији : утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945*, Београд, 2011.
- ²⁷ Према Јовановић Н., *Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године / НОР и револуција у Србији*, Београд, 1972.; Milosavljević O., *Potisnuta istina : kolaboracija u Srbiji 1941-1944.*, Beograd, 2006.
- ²⁸ Према Јовановић Н., *Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године / НОР и револуција у Србији*, Београд, 1972.; Milosavljević O., *Potisnuta istina : kolaboracija u Srbiji 1941-1944.*, Beograd, 2006.
- ²⁹ *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини против Јевреја : (истребљење, депортација, мучење, хапшење, пљачка)*, приред. Д. Њезован, Нови Сад, 2011; Šosberger P., *Sudbina Jevreja u logorima Borskog rudnika : 1943-1944*, Novi Sad, 2007.
- ³⁰ ЛИМ, к. 22, ф. 1А/3, док. 9; АЈ, ф. 110, к. 908 "Прогон Јевреја. 1941-1945", с. 739.
- ³¹ АЈ, ф. 110, к. 908 "Прогон Јевреја. 1941-1945", с. 787-793; Вавић М., *Косовски Јевреји за време окупације 1941-1944 / Обележја (Приштина)*, 1983, бр. 5; Антонијевић Н., *Холокауст на Косову и Метохији и његов контекст / Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста*, Београд, 2008; Бабић Г., "Сведочанство Нисима Навоновића". Документарни филм - животна прича једног од ретких преживелих Јевреја из Приштине.
- ³² Кољанин М., *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији : 1918-1941*, Београд, 2008; Ivanković M., *Jevreji u Jugoslaviji : (1944-1952) : kraj ili novi početak*, Beograd, 2009.
- ³³ Romano J., *Jevreji Jugoslavije : 1941-1945 : žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980.
- ³⁴ Fogel M., Ristović M., Koljanin M., *Pravednici među narodima : Srbija, Zemun, 2010; Mi smo preživeli: Jevreji o holokaustu*, knj. 1-5, Beograd, 2001-2009.
- ³⁵ http://www1.yadvashem.org/yv/en/righteous/pdf/virtial_wall/serbia.pdf.

Jews in Serbia in the period between the First and Second World War

The Jewish community in the interwar period represented one of the minor religious communities whose civil inheritance of 19th century belonged to different political, cultural and economic heritage. The Jewish population on the territory of today's Republic of Serbia amounted to 25.000 approximately in the first years after the war up to 33.500 before the Second World War. The Jewish communities, Sephardim and Ashkenazim, were organized within the Jewish municipalities, the institutions which performed religious, educational, charitable and cultural activities within which the life of all the Jews, members of the Jewish community, was organized. The number of the Jewish municipalities varied between the two wars and before the Second World War there were about fifty of them. The most numerous Jewish municipality was in Belgrade. Beside the one in Belgrade, the Jewish municipalities existed in Bačka Palanka, Bačka Topola, Vrbas, Vršac, Zrenjanin, Kikinda, Kosovska Mitrovica, Leskovac, Niš, Novi Bečej, Novi Pazar, Novi Sad, Pančevo, Pirot, Priština, Ruma, Senta, Smederevo, Sombor, Stari Bečej, Subotica, Čakovac, Šabac... At the head of each Jewish municipality there was an Administrative Office with appointed President of Jewish municipality and a Board, while in each Jewish community there was a Rabbi. In the first years after WWI the Association of Jewish Religious Municipalities of the Kingdom of Yugoslavia (SJVO) was established as a common unique Jewish organization which was dealing with the most crucial problems of the Jewish population. The life of the Jewish communities was running through activities of the organizations and various social, humanitarian, religious, cultural and sport associations among which the most important was the Independent Order B'nai B'rith located in Belgrade, with subsequently established branches in Novi Sad and Subotica. Due to a concurrence of historical circumstances, the Jews were predominantly civil population. According to their professional structure they were present in the industry, trade and

banking, where they often had a major and crucial influence. The most prominent Jews living in Serbia between the two wars were Rafael Finci, Solomon Alkalaj, Jakov Čelebonovic, David Albalá, Semaja Demajo, Solomon Azriel, Bukić Pijade, Fridrih Pops, Moša Pijade, Oto and Pavle Bihalji, Baruh Family, Aron Alkalaj, Avram Levic, Geca Kon, Žak Konfino, Isak Alkalaj, Bencion Buli, Viktor Elek, Julius and Adolf Minh...

In Serbia, anti-Semitism, as predecessor of the Holocaust, until the third decade of the 20th century appeared mainly in occasional incidents as well as in the sparse publications which by the volume and intensity did not reach the scale present in other European countries. This was due mainly to the Nazi Party coming to power led by Adolf Hitler in Germany. This consequently led to the fact that from the middle of 1930s of the last century, Anti-Semitism became more organized and its acting stronger. It became more present in the press, especially in the newspapers *Vreme*, *Balkan*, *Male novine*, *Budjenje* (Zrenjanin), *Dan Slobode* (Sombor), *Sloga* (Senta) as well as in publications and bulletins like *Why is Germany Defending from the Jews?* (1933), *Germany and the Jews* (1934), *The Protocols of the Wise Men of Zion* (1934)... The political organization Yugoslav National Movement Zbor led by Dimitrije V. Ljotić (*Drama of the Modern Man*, *Your Moment is Now* and *The Field of Darkness*, 1940) and Milorad Mojić played an important role in spreading anti-Semitism. The organization of the German national minority with their numerous publications had a prominent place in expanding anti-Semitism.

The Yugoslav state, because of the international political situation, started to take restricting measures against the Jewish emigrants from Europe who from the beginning of 1933 began to transit or inhabit the territory of the Kingdom of Yugoslavia which culminated with the Kladovo Transport. Legal measures against the Jews in the Kingdom of Yugoslavia were taken in the altered international political situation when the political interest was directed to Germany instead of

France. Generally speaking, those measures were relatively mild compared to many other European countries. They referred to different limitations which, indeed, were not consistently carried out. The Council of Ministers approved of two anti-Semitic decrees on October 5th 1940. The first was the Decree on Measures Concerning Jews and the Performance of Activities with Items of Human Nutrition. By this decree, the Jews were forbidden to deal with any wholesale of food.

SHOAH, 1941-1944

Holocaust, from the Greek *λόκαυστος* – completely burnt, burnt offering to Gods or souls of the deceased with Ancient Greek and Romans – suffering of Jews in the World War II, people who Hitler considered as top enemy and wished to destroy them completely. The term SHOAH is used in the same sense from the biblical word – meaning catastrophe, big trouble, suffering. This latter term is more correct because the term Holocaust is not completely adequate – neither the Nazi killed the Jews as “gift to the Gods” nor did the Jewish victims want to be so.²

The territory of today's Republic of Serbia during WWII was under the rule of several different occupation systems : Bačka was within Hungary, Srem under the rule of the so called Independent State of Croatia, Banat was a special administrative territory under the control of the Germans of Banat origin, Kosovo and Metohija came under the Italian occupation while the German occupational authorities controlled the rest of the territory with the help of the collaborators as 'the territory of the military occupied region of Serbia'.

According to the data of the State Commission for Investigating War Crimes of the Occupying Forces and their Collaborators, on the territory of today's Republic of Serbia approximately 39.282 Jews were living at the beginning of 1941 and the war survived around 4.772 Jews.³ 3 Later researches

The other decree referred to the limited enrolment of Jewish origin persons to the universities, colleges on the university level, high, secondary, teachers' training and other vocational schools, i.e. numerus clausus. This decree was aimed to reduce the percentage of the Jewish pupils and students to the level equal to the percentage of the Jewish share of the population.

made certain corrections to these number.

According to the latest research performed by Milan Koljanin, approximately 16.600 Jews, (including 3.700 in Banat) of whom 13.600 died (81.92%), lived in the German occupied territory of Serbia. If also 1.200 Jewish refugees from Middle Europe who were liquidated are added to that number, this means that from 17.800 Jews whom the war found in the German occupied territory of Serbia 14.800 or 83.14% were killed.

In the Hungarian occupied region of Serbia (Bačka) 13.590 Jews lived of whom 10.451 or 76.9% were murdered. In the Bulgarian occupation zone in Serbia (Pirot and the surroundings) 189 Jews lived of whom 158 or 83.6% were killed. In the Albanian occupation zone (south part of Kosovo and Metohija) from around 400 Jews 300 or 75% lost their lives.

In all of the occupied zones in Serbia there was a total of 33.579 Jews of whom 27.024 or 80.48% were killed. If we add 1.200 refugees from Middle Europe , this means that from 34.779 Jews who lived during WWII in Serbia 28.224 or 81.15% were murdered. This fact is approximate to the Yugoslav average, according to which from 82.000 Jews, 67.000 or 81.7% lost their lives. 4.000 Jewish refugees from Middle Europe should also be added to this number, so from 86.000 Jews who found themselves in Yugoslavia during the war, 71.000 or 82.56% lost their lives.⁴

During the April War in 1941, the Jewish members of the active Yugoslav Army and military reserve had took part in the short resistance against the dominant force of Wehrmacht. During the bombardment of Belgrade, at the beginning of the war, the Sephardic Synagogue in Cara Uroša Street was damaged. Among the first victims there were Jews. The German police was in charge for the Jewish question in the territory of the military-occupied area of Serbia. The Jewish question was under the control of the sub-department IV B4 of the German Security Police with untersturmführer SS Fritz Strake as its head, together with Herbert Andorfer and Edgar Enge, future commander and deputy commander of the Jewish camp at the Belgrade Fairground (Sajmište). The local collaborationist police, i.e. the Commissariat for Jews (commissar Jovan Nikolić) within the Administration of the City of Belgrade was subordinated to the sub-department IV B4. The occupying authorities communicated with the Jews through the Jewish Community Representative Office established by the occupier instead of the abolished Jewish communities.⁵ Benjamin Flascher was appointed president of the Representative Office and was soon replaced by Emil Deutch while the secretary was Samuel Demajo.⁶ This mechanism was applied for collecting contributions from the Jews which the occupier and their Serbian collaborators were taking away under the threat of shooting Jewish hostages.

Appointed by the Germans as the Administrator of the City of Belgrade, Dragi Jovanović formed a special Jewish department where Jovan Nikolić, a police inspector, was appointed as head, and who was in charge of creating a data base of the Jewish population and making a list of their properties.

Pursuant to the Order of the Chief of Security Police Group and SD related to the registration, the registration of the Jews, starting from April 16th 1941 was performed in the Fire Department in the Belgrade district of Tašmajdan just in a couple of days.⁷ Police officers registered the signed up Jews

giving them the yellow ribbons with a sign 'JUDE' and a stamp of the Administrator of the City of Belgrade. Later on, these yellow ribbons were replaced by a yellow star that was worn on the chest and back. In the first three days, 8.500 Jews were signed up in Belgrade and up to July 13th 1941, totally 9.435 Jews and 679 Jewish shops were registered.⁸

Simultaneously, a spontaneous process of robbing the Jewish property by the German occupying force started.

The first restrictions of the Jewish rights were enacted by the Order of the Commander of Belgrade Related to the Restrictions of Jewish Rights on April 25th 1941. In occupied Serbia, the Jews were forbidden to go out in the streets beyond the exactly defined time (7 do 17h), to purchase food until 11 a.m., to visit public places (restaurants, cinemas, theatres), to ride in the front part of the tramways with a sign 'Für Juden verboten'...

At the end of April forced labor was organized for the Jews. Jewish working groups were formed. Men worked on removing the ruins left after the bombing, cleaning the tramway lines and taking out the corpses from the ruins in Belgrade and Smederevo. Women were assigned to different German offices where they cleaned and washed. This kind of work was exceptionally difficult and was performed from 8 a.m. to 16 p.m. The Jews had the right to move freely only one hour in the morning and evening, before and after the police hour. As wages they got one kilogram of corn bread daily.

At the meeting, held on May 14th 1941, in the premises of the National Parliament, the representatives of Wehrmacht, SS, SD, German diplomatic mission and economic sector reached a decision on coordinated attitude towards the Jews. Consequently, on May 31st 1941, a special Decree of the Military Commander of Serbia was issued related to the Jews and the Gypsies. It defined who was to be considered Jew or Roma. This regulation prescribed exclusion of Jews and Roma from public and economic affairs, their property was taken away,

compelled work and obligatory registration were introduced. The Jews and the Roma were obliged to wear ribbons, they were forbidden to deal with public affairs and to visit public places. By the intervention of Milan Aćimović, on July 25th 1941, 'certain strictness' of the command was removed for the permanently settled Roma people. In that way, the Jews found themselves in the most difficult situation from all the ethnic communities in Serbia. The occupying authorities were in charge of carrying out these repressive measures.

Movable properties of the killed Jews came over to the

German occupier, while the immovable property was transferred to the State Mortgage Bank which sold or used it. Thus obtained revenues were delivered to the Germans as war damage reparation. According to the assessments of the State Commission for Investigating War Crimes of the Occupying Forces and their Collaborators, only in the territory of the military occupied area of Serbia only, the State Mortgage Bank had taken 1.223 Jewish real estates wherefrom it succeeded to sell 443 estates.⁹

Hostages killing during the Uprising in Serbia in autumn 1941; Topovske šupe in Belgrade

The situation for the Jews became worse after June 22nd 1941 when the Yugoslav Communist Party started preparations for armed uprising at several different locations. The first were the Jews to experience the German revenge fury.

After a group of young people put fire on several German vehicles in Belgrade, Fritz Strake, with the help of Commissar Nikolić, on July 28th 1941, gathered the Jews in the fire command office, grouped them according to their profession and selected each tenth, totally 103 persons. The next morning at 4 a.m., they were transported by trucks to Jajinci and killed. The newspapers proclaimed that 111 Communists and Jews were shot as revenge for the damage done. The shooting was also attended by Commissar Nikolić who was 'nervous and was asking for rum'.¹⁰

The shooting of the Jews as hostages continued. The hostages were taken from Topovske šupe in the Belgrade district of Autokomanda where there was the first concentration (transit) camp with male Jewish and Roma people of Belgrade and Serbia. Immediately after the occupation, these premises were used for temporary accommodation of Serbian refugees. After that, the deported Jews from the Banat region were lodged there, between two and four thousand altogether.¹¹ Massive arrest of Jewish men older than 14, first those coming from Banat and then from Belgrade started on August

22, 1941. The old and sick were taken to the concentration camp while the healthy and capable of work to the work units.

The prisoners were accommodated in two two-storey buildings, former stables, built in 1927. In that, rather cramped space, approximately around 1.400 Jews were accommodated. Beside the beds on the bare floor, there were beds made out of boards in the level of horse feeders. Torturing of the prisoners was carried out in the attics of one of the buildings, in a space enclosed by barbed wire. The hanging and burning of clothes and equipment of the killed prisoners was carried out in the space between two camp buildings. The Germans enclosed the buildings where the camp was organized with a high wooden fence which separated the camps from the other buildings where there were workshops for the German army, the so-called HKP-533, the restaurant for workers, the German guard, storehouses and other auxiliary premises. The camp was under German command and guard and was under the Gestapo's Jewish Section. The inside administration of the camp belonged to the Jews. The nourishment of the prisoners was in charge of the Jewish Community Representative Office. Part of the costs for their nutrition was partially borne by Municipality of Belgrade. The Germans would periodically take some of the prisoners, as it was crowded, to the Banjica Concentration Camp. Already

on September 14th 1941, in the detainee books of the Banjica Concentration Camp, there were 187 Belgrade Jews. According to the testimony of the physician Stefan Celine, this group was named as Black Rider in the German files which meant that they were shot. There is a possibility that this group consisted of more persons, because at that time in the place called Trostruki surduk, three kilometers from Bežanija towards Surčin, 240 Jews were shot. In the period between October 15th and October 20th 1941, the internment process of male Jews from Belgrade and Serbia was completed.

In the camp Topovske šupe male Roma people were imprisoned in a series of raids carried out in Belgrade (October 27th in Marinkova bara, Čubura, Jatagan mala, Bulbulder, Mirijevo and Višnjica). The attitude of the German occupation authorities towards the Roma people was that only 'nomad'

Roma should be imprisoned and liquidated. The systematic shooting for revenge of the Jews and Roma from the Topovske šupe camp started in September 1941. The killing sites were often changed. The most massive shooting were carried out in Jajinci, on the road from Pancevo to the Jabuka village, in the forest of Deliblatska Pesčara as well as in other places. In this brutal way the male Jews were very quickly liquidated. By the middle of November 1941 between 200 and 300 Jews only remained in the Topovske šupe camp.¹²

The Jews who tried to escape from Belgrade were arrested by agents of the Special Police and in the interior of the country by the Gendarmerie. The Serbian Police and the magistrate judges persecuted Jewish women and children who tried to avoid wearing the ribbons.

Suffering of Jews in the city of Šabac

In the beginning of 1941, about 1037 Jews lived in Šabac, some being Yugoslav citizens, others being refugees from European countries earlier occupied by Germany. A significant number of them came from Kladovo Transport – a group of the Jews from Vienna, Berlin and Gdańsk who, on account of formal conditions, (lack of transit immigrant visa) were forced to stay in Kladovo in 1940. From there they were transported to Šabac where they experienced a tragic destiny.¹³

The same as in Belgrade, the Jews in Šabac, upon the arrival of the occupier were restricted in their rights, robbed through contributions, tortured by forced labor and marked by yellow ribbons. The Jews – immigrants, and from August 20th 1941, also the male Jews from the local community were imprisoned in the camp on the river Sava where they lived under very hard conditions.

The attack of the Partisans and Chetniks on Šabac took place between September 21 and September 23, and the

same day the German 342 Division marched into the city and immediately started to arrest all the men and take them to the Klenak and Jarak camps. Together with this group of Serbs, the Jews from the camp were taken away as well. This road got the name The Bloody March because the exhausted ones were killed at the spot. Later the survived Serbs were taken to the newly formed camp in the barracks at Senjak in Šabac wherefrom they had been freed afterwards, and the Jews were returned to the camp in Zasavica.

In October 1941, German punishment expedition arrived in Šabac and shot the Jews from the local camp. The Jewish property devolved to the occupational authorities, the corpses of the shot Jews were robbed after killing, and the women and children were transported to the Jewish Camp-Zemun where they either died on account of inhumane conditions or were killed in the spring of 1942.¹⁴

German 'Jewish Camp - Zemun'

On December 8th 1941, after killing the male Jews, an order was issued that the rest of the Jews, regardless of the gender, come that day to the police station and bring with them the most necessary things.¹⁵ The Jewish women were given order to bring the keys of their flats on which they had to put a special sign with the address. The first group of the Jewish women, children and old men was directed to the camp the same day at 9 a.m. On December 12th, the whole Jewish community was already accommodated in the Judenlager Semlin Concentration Camp. The remaining Jews from Topovske šupe and Banjica camps joined them. In January 1942, Jewish women and children from whole Serbia (Šabac, Niš, Kragujevac, Kosovska Mitrovica and Novi Pazar) were

brought there as well. Besides being tortured, the prisoners suffered from the cold and bad nutrition. Those who were able to work were taken to work to the nearby military airport. Due to these inhumane conditions, the first ones who started to die were the children and old people.

From March to May 1942, the destiny of the remaining Jews (mostly women and children) was solved by having them suffocated in gas wagons (germ.: Gaswagen). They were buried in the mass graves in Jajinci in Belgrade. Between March 19th and March 22nd 1942, the patients and staff of the Jewish hospital were killed.¹⁶ The initiator of this crime was SS Gruppenführer Harold Turner, Chief of the Military Administration on the territory of military occupied Serbia,

otherwise known by his anti-Semitic proposals to the General in Command of German military forces in Serbia, General Franz Böhme. Gruppenführer Turner, bore direct responsibility for building and financing the camps at the Belgrade Fairgrounds. Besides other things, he ordered a truck for suffocating victims by exhaustion gas. In November and December, 1941, this "invention" was used in the East, on the occupied Polish and Soviet areas near the cities of Chelmno, Kiev, Poltava and Riga.

The gas wagon was described as a freight vehicle on the platform of Zaurer truck made for five to seven tons of freight with two axes and a petrol engine. The specific part was the separate five meters long wagon about two and a half meters wide and high ordered by the representatives of the security department from the manufacturer Gaubschat Fahrzeugwerke GmbH. The wagon had a two-wing door that was almost hermetically closed, without any windows. The interior

was covered with zinc iron and on the floor there was a wooden bar with two metal pipes under it linked with another transversal pipe. The pipes had many holes of about half centimeter in radius. From the transversal pipe in the opening on the wagon floor, a rubber pipe was installed that ended with a special nut corresponding to the coil made at the end of the exhaustion pipe. After the truck was loaded with 30 to 70 men, the driver would at an appropriate moment stop the vehicle, connect the rubber incoming pipe with the exhaustion pipe and release the exhaustion gases into the wagon.¹⁷ After the vehicle left the territory of military occupied Serbia, there were no legally inhabited Jews in Belgrade. The small number of the survived Jews were hiding at some friends homes or found shelter with the Partisans.

According to Milan Koljanin, about 6.320 Jews lost their lives in the Judenlager Semlin that represents the 'most important individual location of Holocaust in Serbia'.¹⁸

Jews - Captives in Other Cities of Serbia

Before the war, there were more than one hundred Jewish families with about 360 souls in the city of Niš. With the arrival of the Germans, on April 9, 1941, the citizens, especially the Jews, found themselves in a very hard situation due to the policy that was conducted towards them up to then in the occupied countries.

The tragic destiny of the Jews from Niš started in April 1941 and ended in May the following year. This period can be divided into three phases. The first phase took place in the period from April and October 1941; during that period the Nazi had registered the individuals and their properties, marked them with yellow ribbons, restricted the freedom of movement, robbed their property, introduced forced labor. In the second phase, in October 1941, the Germans arrested Jewish men and sent to the nearby Concentration Camp Crveni krst, and in February 1942 shot them at the location Bubanj.

In the third phase, immediately after the shooting of the Jewish men, the Germans interned the Jewish women and children to Crveni krst camp wherefrom they were transported to the Jewish Camp Zemun where they were soon suffocated by gas. The last two Jews in Nis, were shot by the Germans at the end of 1943.¹⁹

The destiny of the sparse Jewish families was also tragic in other cities of the military occupied area of Serbia. In Serbia Proper (without Belgrade) the war survived only 85 from 2.019 Jews, 38 of them escaped by running away abroad, 22 Jew females married to Serbs and 8 who joined the partisans, 6 imprisoned Jews, while the rest of them were hiding in different ways, in far located villages and Old People Nursing Homes.

The dramatic life of the smaller Jewish communities in Serbia Proper has not been historiographically researched as

the suffering at Belgrade Sajmište or Topovske šupem , being even more tragic on account of its less 'transparency'.

In the city of Čačak, for example, on May 27, 1941, following the command given by the occupying authorities, the inventory list of the Jews was made. The Jews - refugees from other places in Serbia, pursuant to the command dated June 18, 1941 were forced to leave their residence within 24 hours and to return to the places where they came from. The following day, the City Headquarters ordered yellow ribbons for the remaining Jews, thirty one all together.²⁰

The unfortunate Jews were destined to be shot in the first rows of the hostages. Harold Turner had ordered to all district and command headquarters that " it can be purported that the Jews and Roma people, generally speaking, represent an element of insecurity and thus a threat to public order and safety. The Jewish mind is the one which caused this war, hence it must be destroyed. The Roma individual, according to

his internal and external construction cannot be useful member of people's community. It has been determined that the Jewish element plays an important part in organizing gangs and that Roma people are responsible for horrifying acts and the intelligence service. That is why they all the Jewish men and all the Roma males are to be placed at disposal of the troop as hostages".²¹ During one of the most massive hostage shooting, in Kragujevac, among the first victims in the evening of October 20, 39 Jews were shot in Centralna radionica.²²

After that the Jewish families were left without breadwinners, excommunicated, humiliated and robbed. In January 1942, the remaining Jews both males and females in Šabac, Kragujevac and other smaller Jewish communities in Serbia were arrested and sent to death in Judenlager Semlin.²³ In the part of Serbia near Pirot occupied by Bulgaria, the local police arrested all the Jews and dispatched them and in the cattle wagons to the death camp of Auschwitz in Poland.

Концентрациони логор Црвени крст у Нишу
(фото Растко Шурдић)
Crveni krstConcentration Camp in Niš
(photo: Rastko Surdić)

Anti-Semitic activities in Nedic Serbia

The daily papers of the Serbian collaborators Milan Nedić and Dimitrije Ljotić were full of anti-Semitic statements.²⁴ The former used anti-Semitism as a general phraseology about the 'national labor community' and the common struggle of the European nations against the Bolshevik plutocrats and Jews, while the latter relied on pre-war tradition of the movement Zbor. The introduction by Dimitrije Ljotić for the book written by Georgije Pavlović Grabe, Secretary of the Synod of Russian Emigrant Church 'Under the Hexagram' is very well known.²⁵ It should be noted that part of the Russian emigrants contributed to spreading and propagating the idea of anti-Semitism. An especially significant contribution came

from a group of Russian comic strip designers who during World War II worked for Nedić and German propaganda offices on preparing images for the newspaper, and designing the posters as well.²⁶ Some of them had an extreme anti-Semitic connotation. On the other hand, anti-Semitic oriented Serbs had prepared the Anti-Masonic Exhibition in Belgrade in 1941. A special visual effect had a series of propaganda postal stamps with anti-Semitic contents printed in Nedić's Serbia. Lazar Prokić, Djordje Perić, Milan Banić, Mihajlo Olčan, Milorad Mojić and many others were very active in spreading anti-Semitic propaganda.

Extermination of Jews in Banat

What was specific for the Banat region, part of the military occupied area of Serbia, was the important role of the local German population in the administration and control of the region, as well as in the crimes committed against the Jews.²⁷ Immediately upon arrival of the occupying forces, the local German sympathizers among the members of Kulturbund started to mistreat the Jews. They did not only compel them to forced labor but robbed and killed the prominent individuals. Besides the general pressure felt by the Banat Jews due to the legal regulations (yellow ribbons, restriction of rights and exclusion from social life) their life became unbearable especially because their former neighbors and business partners started to mistreat them in order to prove their Aryan origin. Even the Jewish graveyards had become targets of attack and destruction, the tombstones were destroyed, the charnel-houses demolished. The graveyards became the places for carrying out the physiologic needs of passers-by.

Hence, it was not strange that upon forming the camp for the Jews in Banat, the major part of the Jewish community was taken there, regardless of gender. Although the first camp in Banat (today Zrenjanin) was formed by the local Germans immediately upon the arrival of Wermacht in Yugoslavia, they became active in August 1941 when the camps in Novi Bečej and Pančevo started working. The camp staff and command consisted of the local Germans. After a cruel and humiliating search in August and September, the Jews from the Banat camps were transported by trucks and trains to Belgrade. The men were imprisoned in the Topovske šupe camp and the women in Judenlager Semlin. The Banat region was used for shooting the prisoners from Topovske šupe. At the beginning of October some 500 people were shot in Deliblatski Pesak and in November and December 1941 near the village Jabuka. In October 1942, the Jewish patients from psychiatric hospital in Kovin were shot. In March 1942, several Jews fugitives from

the camp were caught and shot near Pančevo. The property of the killed Jews was sold and thus collected funds were given

Extermination of Jews in Srem

In the first days and weeks of the occupation, the Jews in the Srem region found themselves in a very difficult situation. Anti-Semitic actions were taken by the authorities of newly-established Independent State of Croatia and the organization of local German minority. The Jewish communities in the towns of Ruma, Sremska Mitrovica, Ilok, and Beočin were subjected to forced labor, torturing of prominent persons and arbitrary robbery of movable and immovable properties. Forced labor was not only exploitation of the labor force but also served as a manner of humiliation, torture and extermination of the Jews. In Zemun, the measures against the Jews between 16 to 60 years of age were applied already from the eighth day upon the arrival of the occupier. In parts of Srem, under the administration of the Independent State of Croatia, already on April 17, 1941, commissioners were appointed in the Jewish shops that were in that way confiscated. The cruel

Extermination of Jews in Bačka

Three years of the Hungarian occupation of Bačka were tragic for the Jewish community whose members suffered in many false processes, working actions, forced mobilization for working units sent to the East Front, decimated by famine and intentional exposure to enemy's firing. Jewish properties were robbed after the occupation and the shops were confiscated.²⁸ Special commissars were appointed in the Jewish companies in Bačka. During the Novi Sad raid, the Hungarian soldiers (Honved) from January 21 to 23, 1942, commit-

ted mass murders and plunder of the Serbs, Jews and Roma people in Novi Sad, Bečej, and nearby villages of Čurug, Nadalj, Gospodjinci, Šajkaš and Djurdjevo. The Honved Military commandant of Novi Sad József Grassy announced a raid by placing the posters all over city, but instead of drumhead trial for those who were hiding arms or suspicious persons, several thousands of innocent people were killed at the spot. The Hungarian army and Gendarmerie brought groups of people who were ordered to kneel down in the snow after which they

anti-Semitic propaganda was initiated by the Ustasha-oriented newspaper Graničar that was pressed in Zemun. The first organized actions on 'cleansing of unsuitable elements' were aimed against the Serbs, but already on May 6, 1942, 63 Jews were taken away from Stara Pazova, and on June 28th another 450 from Zemun. During the night between June 28 and 29, the Jews from Zemun were awakened by door banging and were taken as were found to the Zonenfeld building in Masarikova Street. Already at 4 a.m. they were urged by the Ustashas in long lines to the Zemun railway station wherefrom they were transported in fifteen wagons to the camps in Jasenovac (men) and Stara Gradiška (women and children). From the camps, after the war, only one Jew returned. In July and August 1942, the same destiny faced the Jews from Sremska Mitrovica, Ruma, Ilok, Slankamen...

were shot in the back. Not only men were killed, but women and children as well. The soldiers dragged by the legs some of the corpses and deathly injured people to the Danube river bank and threw them under the ice.

At the end of the war, during 1944, the situation suddenly changed. From March 19, 1944, when the Germans arrived in Hungary throughout the country and the occupied part of Vojvodina repressive actions against the Jews were taken. The Jewish community was excluded from public life and an

Extermination of Jews in Bor mine 1943-1944

From July 12, 1943 to June 20, 1944, several transports with about 6 000 Jews from the region of Bačka, as well as from other parts of 'Great Hungary' arrived in Bor. The labor in the camp system of the Bor mine was carried out under very inhumane conditions. The security of the Bor mine was in the hands of the Hungarian soldiers and the chief of the camp – at the beginning Bali Sándor and later Mórány Ede. When the Red Army came to the Yugoslav-Romanian border

Extermination of Jews from Kosovo and Metohija

After the capitulation of Yugoslavia, the province of Kosovo and Metohija was divided between the German, Italian and Bulgarian occupying forces. The major part remained under the Italian occupation. The Kosovska Mitrovica, Vučitrn and Lab cantons fell under the German occupation zone which as well as Banat formally belonged to Nedić's Serbia, but de facto under the control of the local Albanian collaborationists. After such a division, each of the occupying forces established their own administrative i.e. quisling authority. Thus, in June 1941, when the Germans ceded all the power to the Italians

attempt to imprison the Jews in camps was lodged. On the territory of Bačka, such a camp was organized for Jewish men and women in Bačka Topola wherefrom they were deported to the Reich territory and their property confiscated. In the streets of Budapest, several Jews from Vojvodina were killed by members of the Hungarian ultra-right organization The Arrow Cross Party and the German Feldgendarmarie while trying to escape from the regime of Horthy.

in September 17 and 29, 1944, the camp had been evacuated via Belgrade and Pančevo towards the Hungarian border (except about 300 sick and exhausted Jews). The German and Hungarian soldiers were killing the members of the group who would lag. Mass murders were committed near the village Jabuka (133) and Crvenka (700). The remaining Jews were transported to the concentration camps Buchenwald and Oranienburg.²⁹

and so-called 'Great Albania', the Blackshirts appeared who were left to torture the Jews and Serbs. The occupiers and their collaborators were very cruel, they plundered the Jewish properties and mistreated prominent individuals, but the regime was more tolerant than under the German occupation. That is why some groups of Jews arrived from the German occupation zones in other parts of Yugoslavia to the Italian occupation zone in Kosovo and Metohija.

In the part of Kosovo occupied by the Germans, there was 29 Jewish families with 113 members altogether before the

war. As soon as the Germans occupied Mitrovica, the sign Judengeschäft had to be placed on all Jewish shops. All the Jews were obliged to wear the ribbons with the inscription Jude on the arms. At last, on May 20, 1941, the mayor of Kosovska Mitrovica, Xhafer Deva, issued the order according to which all the Jewish property was handed over to the local administration. It was put in charge of the Commissariat for Jewish Property having Osman Ibraimović 'Solid' as head. Ibraimović was very active in carrying out anti-Semitic terror – he closed the synagogue, robbed the items made of precious metal and burned the books and archive of the Jewish municipality. For all Jewish shops, following the order of Xhafer-Deva, commissars were appointed who were under control of Ibraimović. During August and September 1941, all the Jews, between 16 and 60 of age, were taken to the camp in Mitrovica and all Jewish women to forced labor in the hospital in the same town. In March 1942, the Germans transported 23 Jewish families to Judenlager Semlin. They were liquidated there. Only six Jewish families managed to escape from this terror to Priština, at the end of 1941.³⁰

Suddenly on March 14, 1942, the Italian Army blocked the camp of the Jews-refugees in Priština. The Carabinieri selected some of these refugees Jews and transported them to the carabinieri's prison. All of them were handed over to the Germans who imprisoned them in Judenlager Semlin who were then together with the other Jews, suffocated in the gaswagons during April 1942. Already on May 6, 1942, the Italian occupation authorities interned all the native male Jews from 14 to 65 year of age and transported them to the concentration camps in Berat and Elbasan in Albania. After the capitulation of Italy, all the concentration camps were closed and some of the Jews succeeded to hide. But, the Jews who returned to Priština found themselves in a very difficult situation upon German arrival who on May 14, 1944, blocked the city and arrested all the Jews from the list prepared by the local authorities. Taking away of the Jews from their flats started at midnight and lasted until eight o'clock in the morning. Upon detailed search, the arrested Jews were transported to the concentration camp Bergen-Belsen where only 100 people returned out of the 400 arrested.³¹

Jews in National-Liberating War

Everything that happened during the monstrous Nazi rule became history only after the defeat of the Third Reich which in many different ways dealt with its most horrible task – attempt of complete extermination of the Jews.³² Some Jewish men and women saw the end of the Nazi regime among the partisans. According to the facts revealed by a prominent

Righteous men among People

Under the unbelievable circumstances the Jews found themselves during World War II, a very small number of them survived. Only 12% Jews succeeded to survive in Serbia thanks to their cleverness and even more the concurrence of circumstances. Some of their murderers and criminals escaped war crime trials after the end of World War II. There were some individuals who dared to risk their life as well as the life of their families and take concrete measures in sav-

ing the Jews.³³ The names of such outstanding men are kept in memory. The Memorial Centre Yad Vashem (Israel) keeps memory of the Righteous among the Nations. In Serbia, this prestigious recognition was awarded in 80 cases up to January 1, 2011 and 128 Righteous Among the Nations were proclaimed in that way. And that is not accidental, because it is known 'He who saves one souls saves the entire world'.

¹ Кољанин, Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918-1941*, Београд 2008; Поповић, Небојша, *Јевреји у Србији 1918-1941*, Београд 1997; *У потрази за уточиштем : Југословенски Јевреји у бекству од холокауста 1941–1945*, Београд 1998; Лебл, Жени, *До коначног решења, Јевреји у Србији*, Београд 2002; *Знаменити Јевреји Србије*, биографски лексикон, уредник Александар Гаон, Београд 2011; *Jevrejski narodni kalendar*, 5701, 1940/1941, VI godište.

² Evans R., *In Hitler's Shadow*, New York, 1989, p. 142; *Rappresentare la Shoah : Milano*, 24-26 gennaio 2005 / a cura di Alessandro Costazza, Milano, 2005.

³ *The Crimes of the Fascist Occupants and Their Collaborators Against Jews in Yugoslavia*, Belgrade, 1957, p. XI-XIX; *AJ*, ф. 110, к. 908 "Прогон Јевреја. 1941-1945", с. 9-14.

⁴ Romano J., *Jevreji Jugoslavije : 1941-1945 : žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980; Ristović M., *U potrazi za utočištem : jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta*

1941.-1945., Beograd, 1998; Anderl G., Manošek V., *Propalo bekstvo : jevrejski transport "Kladovo" na putu za Palestinu 1939-1942. [transl. from. Gescheiterte Flucht]*, Beograd, 2004; *Kladovo transport : zbornik radova sa okruglog stola*, Beograd, oktobar, 2002, prired. M.Mihailovic, Beograd, 2006; Fogel M., Ristović M., Koljanin M., *Pravednici među narodima: Srbija*, Zemun, 2010.

⁵ Romano J., *Jevreji Jugoslavije : 1941-1945 : žrtve genocida i učesnici NOR*, Beograd, 1980; Ristović M., *U potrazi za utočištem : Jugoslovenski Jevreji u bekstvu od holokausta 1941.-1945.*, Beograd, 1998; Anderl G., Manošek V., *Propalo bekstvo : jevrejski transport "Kladovo" na putu za Palestinu 1939-1942. [transl. from Gescheiterte Flucht]*, Beograd, 2004; *Kladovo transport : zbornik radova sa okruglog stola*, Beograd, oktobar, 2002, prired. M.Mihailovic, Beograd, 2006; Fogel M., Ristović M., Koljanin M., *Pravednici među narodima: Srbija*, Zemun, 2010.

⁶ ИАБ, ОГБ, Представништво јеврејске заједнице – Председнику општине града

- Београда.
- 7 "Наредба Шефа групе полиције безбедности и СД. Београд 16.IV.1941 год.", МИЈ.
- 8 ЈИМ, к.22, ф. 1А/2, док. 1-10.
- 9 ЈИМ, к.22, ф. 1А/2, док. 1-10.
- 10 ЈИМ, к.22, ф. 1А/2, док. 1-10.
- 11 В.Глишић, Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941–1945, Београд, 1970, с. 83.
- 12 Жарковић Н., Пролазни логор Топовске Шупе, Наслеђе 2009, бр. 10, стр. 110-112.
- 13 Anderl G., Manošek V., Propalo bekstvo : jevrejski transport "Kladovo" na putu za Palestinu 1939-1942. [transl. from Gescheiterte Flucht], Beograd, 2004; Kladovo transport : zbornik radova sa okruglog stola, Beograd, oktobar, 2002, prired. M.Mihailović, Beograd, 2006
- 14 ЈИМ, к.22, ф. 1А/2, док. 1-10.
- 15 Bajford J., Staro sajmište : mesto sećanja, zaborava i sporenja, Beograd, 2011; Staro sajmište: sajmište, stratište, utočište, budućnost. Zbornik, urednik D.Tatić, Beograd, 2008; Ivanović L., Vukomanović M., Dani smrti na Sajmištu: logor na Sajmištu 1941-1944. godine, Novi Sad, 1969.
- 16 Browning C., Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution, London, 1985; Lebl Ž., Do 'konačnog rešenja': Jevreji u Beogradu, 1521-1942, Belgrade, 2001; Manošek V., Holokaust u Srbiji : vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941-1942, [transl. from Serbien ist Judenfrei], Beograd, 2007.
- 17 Beer M., Die Entwicklung der Gaswagen beim Mord an den Juden, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 37 (3), 1987; СС в действии. Документы о преступлениях СС, Москва, 2000.
- 18 Koljanin M., Nemački logor na Beogradskom sajmištu : 1941-1944, Beograd, 1992, s. 131; Bajford J., Staro sajmište : mesto sećanja, zaborava i sporenja, Beograd, 2011, с. 44
- 19 ЈИМ, к.22, ф. 1А/2, док. 1-10; Миленковић З., Логор Црвени крст, Ниш, 1980; Миленковић З., Јевреји заточеници логора Црвени крст, [каталог изложбе], Ниш, 1978.
- 20 ИАЧ, Градско поглаварство Чачак, К—54, ф.5,бр.8; К—50, ф.4,бр.445; К—53, ф.5,бр.475.
- 21 Manošek V., Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništavanje Jevreja 1941-1942, Beograd, 2007, p.167-168
- 22 Бркић С., Име и број : Крагујевачка трагедија 1941., Крагујевац, 2007, с. 96; Lebl Ž., Do 'konačnog rešenja': Jevreji u Beogradu, 1521-1942, Belgrade, 2001, s.49; 103-105.
- 23 Бркић С., Милић М., Јевреји у Крагујевцу: прилог историји Јевреја у Србији, Крагујевац, 2011, с.103-107.
- 24 Према Јовановић.Н., Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године / НОР и револуција у Србији, Београд, 1972; Milosavljević O., Potisnuta istina : kolaboracija u Srbiji 1941-1944., Beograd, 2006.
- 25 Георгије Павловић (Грабе), Под шестокраком звездом : јудизам и слободно задарство у прошлости и садашњости. Са предговором Димитрија Љотића, Београд, "Просветна заједница а.д.", 1943.
- 26 Тимофејев А., Руси и Други светски рат у Југославији : утицај СССР-а и руских емиграната на догађаје у Југославији 1941-1945, Београд, 2011.
- 27 Према Јовановић.Н., Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године / НОР и револуција у Србији, Београд, 1972; Milosavljević O., Potisnuta istina : kolaboracija u Srbiji 1941-1944., Beograd, 2006.
- 28 Према Јовановић.Н., Антимасонска и антикомунистичка изложба у Београду 1941. године / НОР и револуција у Србији, Београд, 1972; Milosavljević O., Potisnuta istina : kolaboracija u Srbiji 1941-1944., Beograd, 2006.
- 29 Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини против Јевреја : (истребљење, депортација, мучење, хапшење, пљачка), приред. Д.Његован, Нови Сад, 2011; Šosberger P., Sudbina Jevreja u logorima Borskog rudnika : 1943-1944, Novi Sad, 2007.
- 30 ЈИМ, к.22, ф. 1А/3, док. 9; АЈ, ф. 110, к. 908 "Прогон Јевреја. 1941-1945", с. 739.
- 31 АЈ, ф. 110, к. 908 "Прогон Јевреја. 1941-1945", с. 787-793; Вавић М., Косовски Јевреји за време окупације 1941-1944 / Обележја (Приштина), 1983, бр. 5; Антонијевић Н., Холокауст на Косову и Метохији и његов контекст / Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста, Београд, 2008; Бабић Г., "Сведочанство Нусима Навоновића". Документарни филм - животна прича једног од ретких преживелих Јевреја из Приштине.
- 32 Кољанин М., Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији : 1918-1941, Београд, 2008; Ivanković M., Jevreji u Jugoslaviji : (1944-1952) : kraj ili novi početak, Beograd, 2009.
- 33 Romano J., Jevreji Jugoslavije : 1941-1945 : žrtve genocida i učesnici NOR, Beograd, 1980.
- 34 Fogel M., Ristović M., Koljanin M., Pravednici među narodima: Srbija, Zemun, 2010; Mi smo preživeli: Jevreji o holokaustu, knj. 1-5, Beograd, 2001-2009.
- 35 http://www1.yadvashem.org/yv/en/righteous/pdf/virtual_wall/serbia.pdf.

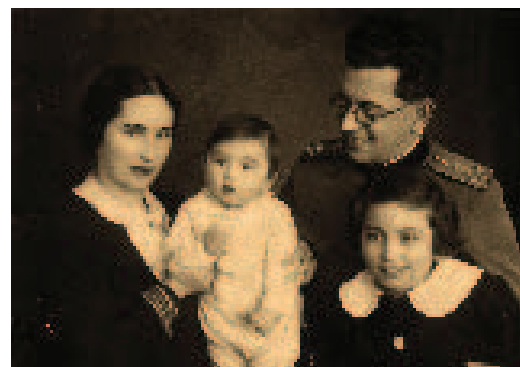

Предратна зграда Савеза јеврејских вероисповедних
општина (ЈИМ)

Seat of the Association of the Jewish Religious Municipalities
before WWII (JHM)

Нетика и Давид Ели са децом.
Крагујевац, 1936. (ЈИМ)

Netika and David Elly with children,
Kragujevac, 1936 (JHM)

Рашела и Манојло Леви са децом.
Београд, 1936. (ЈИМ)

Richelle and Manoilo Levy with children,
Belgrade 1936 (JHM)

Розика и Имре Паника са ћерком.
Суботица, 1939. (ЈИМ)

Rozika and Imre Panika with daughter,
Subotica, 1939 (JHM)

Београд у рушевинама након немачког бомбардовања, 1941. (BM)

Belgrade in ruins after the German bombardment, 1941 (MM)

Синагога у улици Цара Уроша у Београду након немачког бомбардовања, 1941 (BM)

Sinagogue in Cara Uroša Street in Belgrade after the German bombardment, 1941 (MM)

**Alle Juden haben sich am
19 April d.J. um 8 Uhr mor-
gens bei der Städtischen
Schutzpolizei (im Feuerweh-
rkommando am Taš-Majdan)
zu melden.**

Juden die dieser Meldepflicht
nicht nachkommen, werden er-
schossen.

Belgrad 18-IV 1941

Der Chef der Einsatzgruppe
der Sicherheitspolizei
und des S. D.

**Сви Јевреји морају да се
пријаве 19 априла т. г. у 8
час. у јутро градској поли-
цији (у згради Пожарне
команде на Ташмајдану).**

**Јевреји који се не одазо-
ву овом позиву биће стре-
љани.**

Београд, 18-IV-1941 год.

Шеф групе полиције
безбедности и С. Д.

Прва наредба о обавезном пописивању
Јевреја, 1941, (МИЈ)

First Order regarding obligatory registration
of the Jews, 1941 (MYH)

Попис Јевреја у Београдској тврђави 1941.
(Бундесархив)

Registration of the Jews within the Belgrade Fortress, 1941
(Bundescarchiv)

Породица Пилиш у посети својим мушким члановима у логору Топовске шупе у Београду, 1941. (МИЈ)

The Pilish family visiting its male members in Topovske šupe Camp in Belgrade, 1941 (MYH)

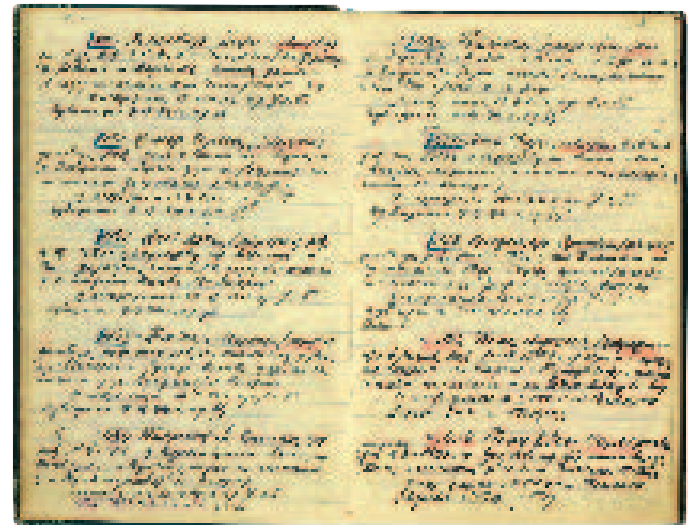
Јеврејски избеглице из Аустрије на последњем путу кроз Шабац, 1941. (МИЈ)

Jewish refugees from Austria on their last pass through Šabac, 1941 (MYH)

Др Рахела Мицић убијена са ћерком Вером
у логору Бањица, фотографисано 1926. (ЈИМ)

Richelle Micić killed with her daughter Vera in Banjica
Concentration Camp in Belgrade, photo from 1926 (JHM)

Попис заточеника Бањичког логора,
1941. (ИАБ)

Register of captives of the "Banjica" Concentration Camp,
1941 (HAB)

Немачка полиција одводи Јевреје у логор на Сајмишту у Београду, 1941. (НСМ)

German Police conducts the Jews to the Judenlager Semlin in Belgrade, 1941 (NSCM)

Управа Логора на Сајмисту, 1942. (ЈИМ)

Judenlager Semlin Administration, 1942 (JHM)

Породица Мајер из Земуна убијена је приликом бекства (ЈИМ)
The Meyer family from Zemun killed during the escape (JHM)

Земунски Јевреји на принудном раду, 1941. (ЈИМ)
Jews from Zemun during the forced labour action, 1941 (JHM)

Улаз у јавни превоз био је забрањен
за Јевреје, 1941. (МНС)

Entry to the public transport was
forbiden for the Jews, 1941 (NSCM)

Поставка Антикомунистичке изложбе
у Београду, 1942. (НБС)

Anti-Comunist Exhibition
in Belgrade, 1942 (NLS)

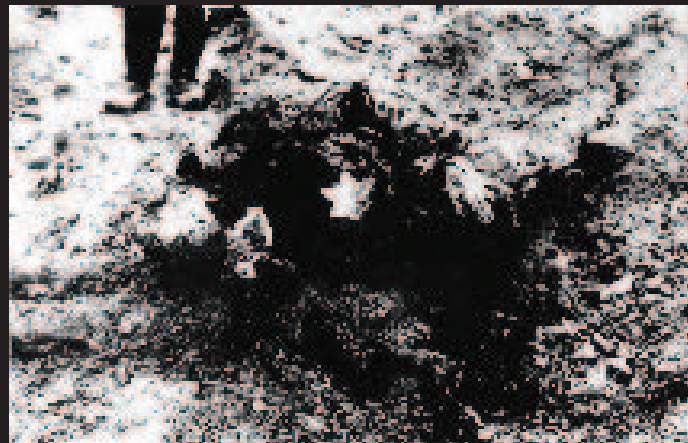
Јевреји у Петровграду
(данашњи Зрењанин), 1941. (МНС)

Jews in Petrovgrad
(today's Zrenjanin), 1941 (NSCM)

Логораши у Борском руднику, 1943. (ЈИМ)
Captives in the Bor Mine, 1943 (JHM)

Жртва „Марша смрти“ убијена код Црвенке, 1944. (ВМ)
“Death March” victim near Crvenka, 1944 (MM)

Јевреји из Илока на принудном раду, 1941. (AJ)
Jews from Ilok during the forced labor action, 1941 (AY)

Рација у Новом Саду, 1942. (AY)
The Novi Sad Raid, 1942 (AY)

Јевреји са Косова и Метохије страдали су по доласку Вермахта, 1944. (НБС)

Jews from Kosovo and Metohija suffered after the arrival of the Wehrmacht, 1944 (NLS)

Партизан Јосип Мајер био је ухапшен
и погубљен у Ваљеву, 1942. (AJ)

Partisan Josip Meyer was arrested
and executed in Valjevo, 1942 (AY)

Љубивоје Арсенијевић - један од 128 Праведника
међу народима из Србије, (фото: Милан Фогел)

Ljubivoje Arsenijević - one of the 128 Righteous
among the nations from Serbia (photo: Milan Fogel)

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

ЈИМ - Јеврејски историјски музеј
АЈ - Архив Југославије
ВМ - Војни музеј
МИЈ - Музеј историје Југославије
ИАБ - Историјски архив Београда
МНС - Музеј града Новог Сада
НБС - Народна библиотека Србије

LIST OF ABBREVIATIONS

JHM - Jewish Historical Museum
AY - Archives of Yugoslavia
MM - Military Museum
MYH - Museum of Yugoslav History
HAB - Historical Archives of Belgrade
NSCM - Novi Sad City Museum
NLS - National Library of Serbia

Институту за новију историју Србије | Музеју историје Југославије | Савезу јеврејских општина Србије | Јеврејском историјском музеју | Архиву Србије | Архиву Југославије | Архиву Војводине | Историјском архиву Београда | Војном архиву | Историјском архиву – Пожаревац | Историјском архиву – Чачак | Историјском архиву – Ужице | Историјском архиву – Панчево | Историјском архиву – Бела Црква | Музеју Војводине | Војном музеју | Музеју жртава геноцида | Музеју града Београда | Музеју града Новог Сада | Спомен-музеју ``21. октобар`` – Крагујевац | Народном музеју – Ниш | Народном музеју – Лесковац | Народном музеју – Крагујевац | Народном музеју – Шабац | Народном музеју – Ужице | Народном музеју – Чачак | Народном музеју – Краљево | Народном музеју – Крушевац | Градском музеју – Вршац | Народној библиотеци Србије | Универзитетској библиотеци “Светозар Марковић” | Библиотеци шабачкој | Програмском архиву Радио телевизије Србије | Радио Београду | Архиву Југословенске кинотеке | “Филмским новостима” | Заводу за заштиту споменика културе града Београда | Републичком заводу за заштиту споменика културе | Покрајинском заводу за заштиту споменика културе – Нови Сад | Заводу за заштиту споменика културе – Ниш | Заводу за заштиту споменика културе – Крагујевац | Заводу за заштиту споменика културе – Ваљево | Заводу за заштиту споменика културе града Новог Сада | Заводу за заштиту споменика културе – Панчево | Заводу за заштиту споменика културе – Зрењанин | Међуопштинском заводу за заштиту споменика културе – Суботица | Заводу за заштиту споменика културе – Сремска Митровица | Регионалном заводу за заштиту споменика културе – Смедерево | Заводу за заштиту споменика културе – Краљево.

Меморијалном центру „Јад Вашем“, (Јерусалим, Израел) | Музеју Холокауста, (Вашингтон, САД) | „Кући Ане Франк“ (Амстердам, Холандија) | Савезу јеврејских општина Србије | УНЕСКО | Александру Нећаку (Београд, Србија) | “Меморијалу Холокауста” (Париз, Француска) | Институту задужбине Холокауста при Универзитету Јужне Калифорније (САД) | Александри Фулгоси (Завод за заштиту споменика културе града Београда) | Бранимиру Гајићу (Београд, Србија) | Ненеду Лајбеншпергеру (Републички завод за заштиту споменика културе) | Слободану Мандићу (Историјски архив Београда) | Аси Драча-Мунтеан (Министарство културе, информисања и информационог друштва Републике Србије) | Дарку Докмановићу (Моравички Управни Округ, начелник) | Веселинки Кастратовић (Музеј Историје Југославије) | Драгу Купрешанину (Музеј историје Југославије) | др Оливери Стефановић (Народна библиотека Србије) | Златку Милојевићу (Спомен-музеј “21. октобар” – Крагујевац) | Станиши Бркићу (Спомен-музеј “21. октобар” – Крагујевац) | др Бори Мајданцу (Архив Србије) | Бранки Џидић (Јеврејски историјски музеј) | Слађани Рајковић (Народни музеј – Лесковац) | Слободанки Перовић (Завод за заштиту споменика културе – Панчево).

Institute for the Recent History of Serbia | Museum of Yugoslav History | Association of the Jewish Communities of Serbia | Jewish Historical Museum | Archives of Serbia | Archives of Yugoslavia | Archives of Vojvodina | Historical Archives of Belgrade | Military Archives | Historical Archives – Požarevac | Historical Archives – Čačak | Historical Archives – Užice | Historical Archives – Pančevo | Historical Archives – Bela Crkva | Museum of Vojvodina | Military Museum | Genocide Victims' Museum | Museum of the City of Belgrade | Museum of the City of Novi Sad | Memorial Museum “October 21st” – Kragujevac | National Museum – Niš | National Museum – Leskovac | National Museum – Kragujevac | National Museum – Šabac | National Museum – Užice | National Museum – Čačak | National Museum – Kraljevo | National Museum – Kruševac | City Museum of Vršac | National Library of Serbia | University Library “Svetozar Marković” | Library of Šabac | Archives of the Serbian Broadcasting Corporation | Radio Belgrade | Film Archives of the Republic of Serbia | “Filmske novosti” | Institute for the Protection of Cultural Patrimony of the City of Belgrade | National Institute for the Protection of Cultural Patrimony | Provincial Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Novi Sad | Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Niš | Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Kragujevac | Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Valjevo | Institute for the Protection of Cultural Patrimony of the City of Novi Sad | Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Pančevo | Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Zrenjanin | Regional Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Subotica | Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Sremska Mitrovica | Regional Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Smederevo | Institute for the Protection of Cultural Patrimony – Kraljevo.

Holocaust Martyrs' and Heroes Remembrance Authority (Jerusalem, Israel) | United States Holocaust Memorial Museum (Washington, USA) | “Anne Frank House” (Amsterdam, the Netherlands) | Association for the Jewish Communities of Serbia | UNESCO | Aleksandar Nećak (Belgrade, Serbia) | “Mémorial de la Shoah” (Paris, France) | USC Shoah Foundation Institute (USA) | Aleksandra Fulgosi (Institute for the Protection of Cultural patrimony of the City of Belgrade) | Branimir Gajić (Belgrade, Serbia) | Nenad Lajbenšperger (National Institute for the Protection of Cultural Patrimony of the Republic of Serbia) | Slobodan Mandić (Historical Archives of Belgrade) | Asja Drača-Muntean (Ministry of Culture, Information and Information Society of the Republic of Serbia) | Darko Dokmanović (Moravica Administrative District, Commissioner) | Veselinka Kastratović (Museum of Yugoslav History) | Drago Kuprešanin (Museum of Yugoslav History) | Olivera Stefanović, PhD (National Library of Serbia) | Zlatko Milojević (Memorial Museum “October 21st” – Kragujevac) | Staniša Brkić (Memorial Museum “October 21st” – Kragujevac) | Bora Majdanac, PhD (Archives of Serbia) | Branja Džidić (Jewish Historical Museum) | Slađana Rajković (National Museum – Leskovac) | Slobodanka Perović (Institute for the Protection of Cultural patrimony – Pančevo).

МУЗЕЈ ИСТОРИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
MUSEUM OF YUGOSLAV HISTORY

Београд, Ботићева 6
Belgrade, 6 Botičeva St.

ИНСТИТУТ ЗА НОВИЈУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ
INSTITUTE FOR THE RECENT HISTORY OF SERBIA

Београд, Трг Николе Пашића 11
Belgrade, 11 Nikola Pašić Square

Лектура и коректура
Proofreading and correction
Jasmina Đekić
Јасмина Ђекић

Тираж
Number of copies
500

Штампа
Print
ЦИЦЕРО ПРИНТ
CICERO PRINT

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.485(=411.16)(497.11)™1941/1944™(083.824)
323.12(=411.16)(497.11)™1941/1944™(083.824)
341.322.5(497.11)™1941/1944™(083.824)
94(497.11)™1941/1944™(083.824)

МИТРОВИЋ, Момчило
Холокауст у Србији : 1941-1944 : [каталог
изложбе 27. јануар - 1. април 2012, Музеј историје
Југославије, Београд 2012.] / [аутори Момчило
Митровић, Алексеј Тимофејев, Јелена Петаковић ;
превод Радмила Драча] = Holocaust in Serbia :
[1941-1944] : [exhibition catalogue January 27th - April
1st 2012, Museum of Yugoslav History, Belgrade 2012]
/ [authors Momčilo Mitrović, Aleksej Timofejev,
Jelena Petaković ; translation Radmila Drača]. - Београд :
Музеј историје Југославије : Институт за новију
историју Србије = Belgrad : Museum of Yugoslav
History : Institute for the Recent History of Serbia, 2012
(Београд : Цицero принт = Belgrad : Cicero print). -
51 стр. : илустр. ; 22 x 23 cm

Упоредо срп. текст и енгл. превод. - Подаци о
ауторима преузети из колофона. - Тираж 500. -
Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 978-86-84811-16-7 (МИЈ)
ISBN 978-86-7005-108-9 (ИНИС)
1. Уп. ств. насл. 2. Тимофејев, Алексеј [аутор]
3. Петаковић, Јелена [аутор]
а) Холокауст б) Антисемитизам - Србија -
1941-1944 - Изложбени каталози с) Јевреји -
Прогони - Србија - 1941-1944 - Изложбени
каталози д) Жртве фашизма - Јевреји - Србија -
1941-1944 - Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 188783116